

ΧΡΟΝΙΚΑ זכרונות

ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΤΟΜΟΣ Α' • ΑΡ. ΦΥΛΛΟΥ 210 • ΙΟΥΛΙΟΣ - ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ 2007 • ΤΑΜΟΥΖ-ΑΒ 5767

Α. ΕΜ. ΒΕΡΒΕΣ ΕΛΙΑΣ
Great Rabbiner of Be'er

Old students and College and Jews' Dispensary Dr. Kahane

«Αντισημιτισμός»

Του ΑΝΤΩΝΗ ΚΑΡΚΑΓΙΑΝΝΗ

ΩΣΤΕ ΛΟΙΠΟΝ, το 25% των Νεοελλήνων, πολιτών της ελληνικής δημοκρατίας και κατά τεκμήριο ορθόδοξων χριστιανών, στη συντριπτική πλειοψηφία, δεν θέλει να έχει γείτονα έναν Εβραίο, επίσης Έλληνα πολίτη και φορολογούμενο. Σε αυτή, μεταξύ άλλων, τη διαπίστωση κατέληξε δημοσκόπηση που διενεργήθηκε αυτές τις μέρες.

ΘΑ ΕΙΧΕ ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝ να μας πουν και να μάθουμε για ποιο λόγο δεν θέλουν ούτε για γείτονα τον Εβραίο συμπολίτη τους. Όχι τόσο για να κατανοήσουμε αυτόν τον κραυγαλέο αντισημιτισμό, αλλά για να δούμε πώς σκέφτονται και αισθάνονται, πώς αντιλαμβάνονται τη θέση τους έναντι του πολιτεύματός μας, το οποίο θέλει τους πολίτες ίσους και με ίσα δικαιώματα, χωρίς διακρίσεις, και έναντι του Χριστιανισμού, μιας θρησκείας αγάπης και ανοχής μεταξύ όλων των ανθρώπων, με ποιον τρόπο σκέφτονται, με ποια σχήματα και ποια κριτήρια, με ποιες σκοτεινές προκαταλήψεις. Δεν πρόκειται μόνο για τους Εβραίους και για τον αντισημιτισμό, τον κραυγαλέο και τον έρποντα. Φοβάμαι ότι πολλοί από μας, ίσως οι περισσότεροι, με τον ίδιο τρόπο σκέψης, με στερεότυπες προκαταλήψεις, με αφελή σχήματα, χωρίς να ερευνούμε την προέλευσή τους και την εγκυρότητά τους, επιχειρούμε, κάθε φορά και σε ποικίλες περιπτώσεις, να προσεγγίσουμε την πραγματικότητα που μας περιβάλλει.

Ο ΑΝΤΙΣΗΜΙΤΙΣΜΟΣ, όταν μάλιστα παίρνει ακραίες μορφές και καταλήγει σε φοβερά εγκλήματα, είναι ακατανοήτος, νοσηρός και σκοτεινός, μια

μαζική ψύχωση. Αν ρωτήσεις γιατί μισούν τους Εβραίους, θα λάβεις την πιο απλοϊκή και ανιστόρητη απάντηση: Τους μισούμε γιατί αυτοί σταύρωσαν τον Χριστό... πριν από δύο χιλιάδες χρόνια! Δεν σκέφτονται βέβαια ότι ο Ιησούς ήταν Εβραίος, γεννήθηκε, έστω με την επέμβαση του Αγγέλου, από Εβραία μάνα, την οποία όλη η χριστιανοσύνη τιμά και σέβεται ως θεομήτορα. Και δεν ήταν οι Εβραίοι που τον σκότωσαν, ήταν μια κάστα Εβραίων, με την οποία ο Ιησούς ήρθε σε οξύτατη αντίθεση. Τέτοια περιστατικά υπάρχουν στην ιστορία όλων των λαών και του δικού μας. Σε κανέναν λαό δεν επιρρίψαμε τη συλλογική ευθύνη για ένα έγκλημα που διέπραξε η ηγεσία του.

ΟΙ ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ αυτές έρχονται από την ποιο σκοτεινή περίοδο του Μεσαίωνα και απηχούν συγκεκριμένες δομές καταπιεστικής εξουσίας, που πάντοτε θέλει να χειραγωγήσει τα λαϊκά συναισθήματα. Σήμερα, δεν αρκούν για να θεμελιώσουν τον αντισημιτισμό.

ΝΟΜΙΖΩ ΟΤΙ Ο ΜΙΤΕΡΑΝ έλεγε ότι όταν έχουμε μπροστά μας ένα μεγάλο γεγονός ή ένα φαινόμενο και δεν το καταλαβαίνουμε δύσκολα δεχόμαστε τη δική μας ανεπάρκεια να το καταλάβουμε. Ανακαλύπτουμε έξω από μας παράγοντες για να το καταλάβουμε: δαίμονες, γραφές, προφητείες και συνωμοσίες. Το ίδιο και όταν συμμετέχουμε σε κάποιο γεγονός και αποτύχουμε. Δεν σκεφτόμαστε ποτέ ότι η ευθύνη βαραίνει αποκλειστικά εμάς που επιχειρήσαμε το γεγονός και απέτυ-

► *Συνέχεια στη σελίδα 18*

ΕΙΚΟΝΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Από την παλαιά εβραϊκή ζωή στη Ρόδο: Στο φόντο, άποψη της εβραϊκής συνοικίας, ο Αρχιεραββίνος Εμ. Ρεουβέν Ελιάου Ισραέλ, οι μαθητές του Ραββινικού Κολλεγίου και το εβραϊκό σχολείο θηλέων της Κοινότητας.

Το εβραϊκό στοιχείο στη Λέσβο

Του ΣΤΡΑΤΗ ΑΛ. ΜΟΛΙΝΟΥ

Η ύπαρξη Ιουδαίων στη νήσο Λέσβο και η καθ' οιονδήποτε τρόπο δραστηριοποίησή των σ' αυτόν τον τόπο, κατά το μεγάλο χρονικό διάστημα της τελευταίας χιλιετίας, αποτελεί ένα αξιόλογο θέμα για έρευνα και μελέτη.

Και τούτο, γιατί όπως και αν εξετασθεί η φυσιολογία και ο χαρακτήρας αυτού του λαού, με τη δυναμική που έχει τούτος αναπτύξει όλα αυτά τα ατέλειωτα χρόνια και την ποικιλότητα επίδραση που κατόρθωσε να εξασκήσει στην κοινωνική ζωή των διαφόρων ευρωπαϊκών χωρών αλλά και της Αμερικής ιδιαίτερα στους πιο πρόσφατους χρόνους, έχει δημιουργήσει έναν όγκο ποικίλων ζητημάτων προς έρευνα που έχει εντυπωσιάσει τους ερευνητές. Η αντοχή των στους αιώνες, η συνοχή της φυλής, η διατήρηση των παραδόσεων και των εθίμων, η εφευρετικότητα κάτω από αντίξοες συνθήκες και άλλα πολλά.

Με την αναλογούσα, λοιπόν, προσπάθεια νομίζω μπορεί να εξετασθεί το πέρασμα του λαού αυτού και από τη νήσο Λέσβο. Είναι μια πρόκληση ιστορικότητας στην καθημερινότητα του τόπου.

Οι ιστορικές πηγές που αναφέρονται στο βίο και την πολιτεία των Ιουδαίων στη Λέσβο -τουλάχιστον όσες μπόρεσε ο γράφων να προσεγγίσει και να συγκεντρώσει- δεν είναι επαρκείς. Επί το πλείστον είναι αποσπασματικές και λιτές, σχεδόν φτωχές στην πληροφόρησή τους. Με πολλή δυσκολία ο ερευνητής κατορθώνει να συνενώσει τις διάφορες ειδήσεις για να συνθέσει μια χρονικά συνεπή ακολουθία και λογική τοποθέτηση των ευρημάτων του.

Από την άλλη πλευρά, διάφορα τοπωνύμια στη νήσο Λέσβο, μαρτυρούν σαφώς την κάποτε εγκατάσταση ή έστω διέλευση Ιουδαίων από το νησί και τη συμβίωσή τους με τον ντόπιο λαό. Η διαπίστωση αυτή είναι σημαντική και βοηθά τα μέγιστα στη διερεύνηση του θέματος. Έτσι, καταλήγει κανείς ότι λογικό είναι να γίνει πρώτα η κατάλληλη μελέτη των εν λόγω τοπωνυμίων και ύστερα, όσο είναι εφικτό, να γίνει η ιστορική ταυτοποίησή τους με τις πληροφορίες που παρέχουν οι διαθέσιμες πηγές και οι ιστορικές μαρτυρίες.

Αν ανοίξει, λοιπόν, κάποιος ένα χάρτη της νήσου Λέσβου θα δει ότι στη δυτική ακτή του κόλπου της Γέρας υπάρχει η τοποθεσία Ευρειακή, σήμερα συμπαθητικό καλοκαιρινό θέρετρο των χωριών της Γέρας. Στην τοποθεσία αυτή πιστεύεται ότι πολύ παλιά είχαν εγκατασταθεί Εβραίοι.

Το τοπωνύμιο Ευρ(ε)ιακή ή Εβραϊκή ή Οβριακή συναντάται και σε άλλα μέρη της ελληνικής επικράτειας και στις περισσότερες περιπτώσεις είναι γνωστό ή έχει αποδειχθεί ότι στις μεριές αυτές είχαν βρει καταφύγιο ή είχαν εγκαταστήσει τα νοικοκυριά τους Ιουδαίοι. Κατά συνέπεια και η περιοχή Ευρειακή της Λέσβου, όπως γράφεται σήμερα, σωστά θα έπρεπε να αποδίδεται ως Εβραϊκή, ως Οβριακή ή έστω με την κάποια παραφθορά χρόνου Εβριακή.

Παρατηρώντας τον ίδιο χάρτη της Λέσβου, απέναντι ακριβώς, στην ανατολική παραλία του κόλπου υπάρχει η τοποθεσία Ακόθ.¹ Παράξενη πράγματι ονομασία καθώς ακούγεται στο αυτί αλλ' όμως, με λίγη διερεύνηση και παρακολούθηση των διαπιστώσεων παλαιότερων ιστοριοδιδόνων, ο όρος που προαναφέρθηκε πιστεύεται ότι είναι κατάλοιπο της φράσης Α-κόθτα (Α-costa), τουτέστιν στην ακτή απέναντι. Όταν οι Ιουδαίοι λ.χ. της Οβριακής αγνάντευαν την αντικρινή ακτή ή περνούσαν εκεί με κάποια πλεύσιμα με σκοπό να προχωρήσουν πιθανόν και προς την πρωτεύουσα, τη Μυτιλήνη, έλεγαν "Ακόθτα", περνάμε απέναντι. Η μετατροπή του s σε θ οδηγεί στη διαπίστωση ότι οι κάτοικοι της Οβραϊκής ήταν Ισπανόφωνοι Ιουδαίοι που στο ιδίωμά τους μετατρέπουν το s ή το ζ κυρίως σε θ. Είναι οι λεγόμενοι Σεφαρδίτες, τουτέστιν Ιουδαίοι που εκδιώχθηκαν ομαδικά από την Ισαβέλα της Καστίλης και τον Φερδινάνδο της Αραγωνίας στα τέλη του XV αι.² Αυτοί τότε διεσπάρησαν στα διάφορα κράτη της Ευρώπης, μηδέ της Ελλάδας εξαιρουμένης, όπου στη Θεσσαλονίκη, ως γνωστό, δημιουργήθηκε μία από τις δυναμικότερες ισραηλιτικές κοινότητες της Ευρώπης.

Και πάλι στον ίδιο χάρτη, εξετάζοντας τον χώρο προς την απόληξη της χερσονήσου της Αμαλής, ουσιαστικά όχι

και πολύ μακριά από τα δύο προηγούμενα σημεία, βρίσκεται η γνωστή τοποθεσία Χαραμίδα.

Η πρώτη απόπειρα ετυμολογίας του όρου οδηγεί στην ελληνική προέλευση της λέξης χαραμάδα, χαραμίδα κ.λπ. Μάλιστα μία επικρατούσα ερμηνεία λέει ότι το μέρος αυτό, όπως είναι τοποθετημένο στη σκιά του βουνού, κατά την ανατολή του ήλιου, κατά “το χάραμα”, δέχεται μια μόνη δέσμη φωτός, ως να βγαίνει από μια “χαραμίδα”.

Όμως, πηγαίνοντας πίσω σε παλιούς χάρτες -όψιμους μεσαιωνικούς και αναγεννησιακούς- της νήσου Λέσβου, παρατηρεί κανείς ότι συναντώνται διάφορες παραλλαγές του όρου Ιερεμίδια,³ της παλαιάς τουτέστιν, ονομασίας του κόλπου της Γέρας, της οποίας το έτυμον ανάγεται στη ρίζα Ιερ- σχετική με την γενικότερη ονομασία της περιοχής Ιερά-Γέρα. Συναντώνται, λοιπόν, όροι ως Colfo de la Ieremidia, Golpho de Lichremadia και πιο πρόσφατα Geremia ή Gieremia από τους νεότερους Ιταλούς θαλασσοπόρους. Ας σημειωθεί, όλες οι προαναφερθείσες εκδοχές εμπεριέχουν πάντοτε τη ρίζα Ιερ-.

Σε επίσης παλιό χάρτη, άγνωστης χρονολογίας, συναντάται άλλη μια παραλλαγή, ο όρος Jaramida,⁴ που πιστεύεται ότι είναι η ισπανική απόδοση του όρου Ιερεμίδια. Είναι, με άλλα λόγια, πολύ πιθανόν, οι Ισραηλίτες της αντίπερα να συνέλαβαν την ονομασία του κόλπου Ιερεμίδια ως Jaramida -η οποία κατά κάποιο τρόπο πέρασε και στον εν λόγω χάρτη- και με την ιδιωματική προφορά τους όπου το γράμμα j στα ισπανικά προφέρεται ως χ, να τον απέδωσαν και να πέρασε στην ιστορία ως Χαραμίδα.⁵

Διάφορες, λοιπόν, τοπωνυμικές εκδοχές που συνηγορούν ότι στο τρίγωνο αυτό Εβραϊκή-Ακόθ-Χαραμίδα πηγαινοέρχονταν Σεφαρδίτες Ιουδαίοι ύστερα από την εκδίωξή τους από την Ισπανία.

Τελειώνοντας με τα τοπωνύμια που δηλώνουν ύπαρξη και δραστηριοποίηση Ισραηλιτών στη Λέσβο, αναφέρεται και το περίφημο βυζαντινό φρούριο των Αγίων Θεοδώρων, τρίτο σε δύναμη πάνω στο νησί, που φημίστηκε κατά τα όψιμα βυζαντινά χρόνια, χτισμένο στο χώρο της αρχαίας Άντισσας, δεξιά της τοποθεσίας Γαβαθάς. Το φρούριο τούτο, μετά την πτώση της Λέσβου στους Οθωμανούς, πήρε την ονομασία Οβριόκαστρο καθώς και την τουρκική Τσιφούτ-Καλεσί.

Στο βιβλίο “Αιγαίο, κάστρα και καστρέλλια” η Αθηνά - Χριστίνα Λούπου-Ρόκου εξηγεί: “Οβριόκαστρο ή Εβραϊόκαστρο είναι η ονομασία πολλών μεσαιωνικών κάστρων επειδή αυτά υπήρξαν καταφύγια Εβραίων μετά την αποχώρηση των Λατίνων από τα νησιά του Αιγαίου”.

Η άποψή της πολύ ταιριάζει με την πραγματικότητα ότι όταν οι Γενουάτες της Λέσβου παραδόθηκαν το 1462

μ.Χ. στους Οθωμανούς, οι Ιουδαίοι της Λέσβου ίσως να κατέφυγαν στους Αγίους Θεοδώρους για καταφύγιο και προστασία. Το μόνο αδύνατο σημείο της εκδοχής είναι ότι το εν λόγω φρούριο είναι πολύ απομακρυσμένο και κοινωνικά απομονωμένο για να καταφύγουν οι υπάρχοντες Ιουδαίοι του νησιού που, όπως φαίνεται, στην πλειονότητά τους ήταν συγκεντρωμένοι στην περιοχή της Γέρας. Απ’ την άλλη πλευρά, μπορεί το Οβριόκαστρο να απετέλεσε άμεσο καταφύγιο, χωρίς ενδιάμεσο σταθμό, για τους διωγμένους Σεφαρδίτες της Ισπανίας του XV αι. καθώς τούτοι περιπλανώμενοι έψαχναν κάπου να εγκατασταθούν, χωρίς να εξαιρείται του σκοπού αυτού και η νήσος Λέσβος.

Όπως προαναφέρθηκε, οι Οθωμανοί ονόμασαν το Οβριόκαστρο Τσιφούτ -Καλεσί.⁶ Ο όρος τσιφούτ μπερδεύει κάπως τα πράγματα. Ιδού γιατί:

Ο Μενέλαος Δημητριάδης, στο Ελληνο-Τουρκικό/ Τουρκο-Ελληνικό λεξικό του, αναφέρει στη σ. 225 σαφώς, cift είναι ο Ιουδαίος.⁷ Εν τούτοις, άλλα λεξικά και άλλες πηγές αναφέρουν τον όρο τσιφούτης ή τζοφούτ ως ο Εβραίος με περιφρονητική και μειωτική σημασία ή επίσης ο τσιγκούνης και ο φιλάργυρος ή “Εβραίος” όπου τα εισαγωγικά σημαίνουν περισσότερο απόδοση ιδιότητας παρά ακραιφνή μετάφραση, οπότε σημαντικό αντικείμενο μελέτης αποτελεί, ποια τέλος πάντων η πραγματική ερμηνεία της λέξης τσιφούτης.

Ιστορικά λέγεται ότι οι Τούρκοι τους Γενουάτες, τους πρώην κυρίαρχους του νησιού, τους αποκαλούσαν υβριστικά Εβραίους, είτε θεωρώντας τη θρησκεία τους εβραϊκή είτε γιατί στο εμπόριο ήσαν ικανοί και δαιμόνιοι όσο και οι Εβραίοι.

Ο Σταυράκης Αναγνώστης, στο έργο του “Λεσβίας ωδή”-1850, γράφει χαρακτηριστικά στη σ. 198: “Πλησίον δε του ανωτέρω λιμένος τούτου - Τσαμούρ Λιμάν - φαίνονται στήλαι και ερείπια παλαιάς πόλεως και φρουρίου καλούμενα υπό των εγχωρίων “Κάστρον των Γενοβέζων”⁸ ή “Τζοφούτ καλέ” (τουρκιστί) ήτοι Εβραίων φρούριον. (Εβραίους εννόουν, λέγοντες, οι τότε κατακτηταί Τούρκοι, αυτούς πάλιν τους προκατόχους των Γεννουησίου, ή διότι ακρίτως εξελάμβανον αυτούς, φαίνεται ως Ιουδαίους κατά την θρησκείαν, ή ως βέβηλους υβριστικώς, ως όντας Χριστιανούς ή διότι έβλεπον και αυτούς ομοιάζοντας κατά τον ηθικόν χαρακτήρα, με αυτούς τους Εβραίους και μάλιστα κατά την περί το εμπορεύεσθαι ομοίαν σχεδόν αμφοτέρων επιτηδειότητα. Διότι, έκτοτε περιεφέρετο, καθώς και σήμερον περιφέρεται ακόμη παροιμιώδης τις γνώμη, ούσα μάλιστα και αληθής, και ορθή ότι: Εκ των Ανατολικών μεν, οι Χίοι, εκ των Δυτικών δε, οι Γεννουήσιοι, και εκ των παγκοσμίων οι απανταχού άπα-

ντες Ιουδαίοι, είτε περί το εμπορεύεσθαι (και απατάν δε ίσως) οι επιρρεπέστεροι, οι εμπειρότεροι, και οι αξιώτεροι πάντων).

Ο ίδιος συγγραφέας στη σ. 207 του έργου του συμπληρώνει: “Οι Μυτιληναίοι ζυγίζουν και το αυγόν, ή το περνούν από τον χαλκάν (κρίκον)”. “Ναι, τούτο είν’ αληθές αλλά πώς; ως ανωτέρω είπομεν. Όταν τις όμως εξέταση τας ιδιαιτέρας και τούτων περιστάσεις, όταν τις ίδιη τας περιστοιχούσας αυτούς οικιακάς και πολυπληθείς ανάγκας, όταν παρατήρηση καλώς τα περί αυτούς πάντα, και απαθώς, τότε θέλει ειπείν, είμαι βέβαιος, ότι και αύτη η μικροπρέπειά των, είτε αρετή, ότι είτε μάλλον οικονομία ή φειδωλία”.

Μετά από τις πιο πάνω απόψεις και διαπιστώσεις των διαφόρων που μελέτησαν χάρτες, τοπωνύμια και ερμηνείες εννοιών έρχεται η σειρά εκείνων που κατέθεσαν τις μαρτυρίες τους ως περιηγητές ή επισκέπτες σχετικά με το εβραϊκό στοιχείο της Λέσβου. Η παράθεση των πληροφοριών θα γίνει με τη σχετική χρονολογική ακολουθία.

Ο Ιουδαίος ραβίνος Beniamin Tudelensis⁹ εταξίδεψε στην μεσαιωνική Ευρώπη κινούμενος από το ενδιαφέρον προς τους ομοθρήσκους του και κατέγραψε στοιχεία για την ύπαρξη και εγκατάστασή των σε διάφορες πόλεις της ηπείρου. Τις πληροφορίες αυτές που συνέλεξε, τις περιέλαβε στο έργο του “Ταξίδια”. Εκεί, κατά το έτος 1159 μ.Χ. αναφέρει τα εξής: “Στο νησί της Μυτιλήνης υπάρχουν δέκα παροικίες Ισραηλιτών”.¹⁰ Δεν δίδει όμως άλλα στοιχεία για να αντιληφθεί ο αναγνώστης το μέγεθος αυτών των πυρήνων και κατά συνέπεια το πλήθος των Ιουδαίων στη Λέσβο.

Κατά το διάστημα 1546-1549, πέρασε από τη Λέσβο ο Γάλλος φυσιοδίφης Pierre Belon ο οποίος αναφέρει, μεταξύ άλλων, τα ακόλουθα: “...το κρασί της Μυτιλήνης είναι το πιο καλοδεχούμενο στην Κωνσταντινούπολη, απ’ όλα τ’ άλλα και σχεδόν είναι κοκκινωπό και για να το κάνουν πιο χρωματισμένο ξέρουν να βάζουν σπόρους κουφοξυλιάς σύμφωνα με τη μέθοδο που τους δίδαξαν οι Εβραίοι...”

Η χρονολογία κατά την οποία διήλθε ο Belon από το νησί είναι ενδιαφέρουσα και χαρακτηριστική διότι τοποθετείται λίγα χρόνια μετά το διωγμό των Ιουδαίων από τους Ισπανούς και θα περίμενε κανείς να ακούσει άφθονα νέα για Σεφαρδίτες που τυχόν μετακινήθηκαν προς το νησί, για τις παροικίες που έστησαν, για τη συνύπαρξή τους με τους αυτόχθονες. Αντί αυτών, ομιλεί για το βάψιμο του κρασιού, παρόλο που μέσα από τα λεγόμενα αυτά

έμμεσα δηλώνει προϋπαρξη Ιουδαίων που είχαν συγχρωτισθεί με τους ντόπιους.

Ο επίσης Γάλλος Michaud - Roujoulat, 1834, αναφέρει: “Διέτρεξα, με όλη τη σημασία της λέξεως, την πόλη της Μυτιλήνης. Τα σπίτια έχουν τέσσερις - πέντε χιλ. Τούρκους, πέντε - έξι χιλ. Έλληνες, μερικές οικογένειες Εβραίων...”¹²

Ο Άγγλος περιηγητής Charles Newton δίνει τις πιο κάτω, κάπως επιφανειακές ίσως και ανεύθυνες πληροφορίες για τη Μυτιλήνη του 1852: “Ποτέ δεν υπήρξαν εδώ Εβραίοι. Ένας παλιός Τούρκος μας είπε μερικοί δυστυχημένοι Εβραίοι έμποροι ήρθαν πριν λίγα χρόνια κι είδαν τους Μυτιληνιούς να ζυγιάζουν τα αυγά που αγόραζαν στην αγορά. Δεν είναι τόπος για μας, είπαν, αυτοί οι Έλληνες θα μας ξέρουν καλά κι έφυγαν”.

Τέλος, ο Παν. Σ. Παρασκευαΐδης στο έργο του “Η Μυτιλήνη επί Γατελούζων” - Μυτιλήνη, 2005, στη σ. 44 αναφέρει:

“Λίγοι Εβραίοι, κατά το πλείστον εμπορευόμενοι, περνούσαν από τη Μυτιλήνη χωρίς να εγκαθίστανται και μάλιστα σε δική τους συνοικία. Το τοπωνύμιο στο Πέραμα της Γέρας “Οβριακή” ή “Εβριακή”, που υπάρχει και σ’ άλλα νησιά, όπως στη Ρόδο (όπου όμως υπήρχαν Εβραίοι) δεν είναι βέβαιο αν συνδέεται με Εβραίους.

Το “Οβριόκαστρο” στην παραλιακή αρχαία Άντισσα, βόρεια από το Τζουκαλοχώρι, (Σκαλοχώρι)¹³ είναι κατά πάσα πιθανότητα το κάστρο της Γατελούζικης πόλης των Αγίων Θεοδώρων,¹⁴ που άγνωστο πότε και πώς αφανίστηκε. Η ονομασία Οβριόκαστρο οφείλεται σε παρετυμολογία του “Τζενοβέζ” (Γενοβέζοι) και της Τουρκικής ονομασίας των Εβραίων “Τζοφούτ”, με την οποία αποκαλούσαν και τους Γενοβέζους λόγω του πολλαπλού διπλωματικού και εμπορικού τους δαιμονίου. Το “Τζοφούτ Καλέ” (Κάστρο Γενοβέζικο) μεταφράστηκε στα ελληνικά “Οβριόκαστρο”, τοπωνύμιο που συναντάμε και σ’ άλλα νησιά.¹⁵

Το μεμονωμένο τοπωνύμιο “Βριγιός” σε κτηματική περιοχή της Βρισάς οδηγεί βέβαια τη σκέψη σε ιδιοκτησία Εβραίου. Μερικοί Εβραίοι φαίνεται πως είχαν απο-

κτήσει κάποια περιουσία και στη Λέσβο, όπου γενικά δεν εγκαταστάθηκαν και, κατά την παράδοση που αναφέρει ο Στ. Αναγνώστης, γιατί είδαν τους Μυτιληνιούς να “περνούν απ’ το χαλκά τα αυγά, για να αποτιμήσουν το μέγεθός τους και την αξία τους”.

Οι πιο πρόσφατες και τελευταίες πλέον πληροφορίες, σχετικές με τους Ιουδαίους της Λέσβου, έρχονται αφ’ ενός από το βιβλίο της Ευρυδικής Σιφναίου “Λέσβος, οικονομική και κοινωνική ιστορία, 1840-1912” - 1996, όπου στην εθνοκοινωνική κατανομή των κατοίκων του νησιού κατά το έτος 1890 πληροφορεί ότι η επαρχία της Μυτιλήνης έχει εκατό Ισραηλίτες, αφ’ ετέρου από τα βιβλία της Μαρίας Αχ. Αναγνωστοπούλου “Απάνω Σκάλα η Μυτιληνιά” -2006 και του Βαγγ. Καραγιάννη “Οι γι’ Αγιοί Θουδῶρ” - 1983, όπου χαρακτηριστικά στη γειτονιά των Αγίων Θεοδώρων λίγοι πλέον επαγγελματίες Ισραηλίτες, τέσσερις - πέντε οικογένειες, καταγίνονταν με απλές δουλειές της εποχής (γύρω στο 1920).

Αυτά είναι τα δεδομένα περί των Ιουδαίων στη νήσο Λέσβο για την τελευταία χιλιετία. Η εκτίμηση του γράφοντος είναι ότι είναι ολίγα και ελλιπή, μάλιστα σε πολλά σημεία αντικρουόμενα. Και τούτο γεννά άλλα, βασικά ερωτήματα τα οποία αναμένουν ακόμα τις απαντήσεις τους.

Λ.χ. Γιατί υπάρχει τόση σιωπή, ιδίως γύρω στα 1500 μ.Χ. όπου οι Ιουδαίοι είχαν κατακλύσει την Ευρώπη λόγω του μεγάλου διωγμού των; Τότε θα περίμενε κανείς ότι και η Λέσβος, με την αναλογία που της αρμόζει, να είχε δεχθεί περιπλανώμενους πρόσφυγες οπότε και οι όποιες σχετικές διαθέσιμες πληροφορίες θα ήσαν αφθονότερες. Βέβαια το νησί, ως ανέκαθεν “απομονωμένο” από τον υπόλοιπο κόσμο, γεγονός λίγο - πολύ που συμβαίνει και στις μέρες μας, ενδέχεται δικαιολογημένα να μην δέχτηκε παρά ελάχιστους Ισραηλίτες και μάλιστα απογοητευμένους από τις μεγάλες θαλασσινές αποστάσεις και από το επιχειρησιακό και ειδικά εμπορικό περιβάλλον που αντίκρισαν. Είναι μια ερμηνεία.

Έχει αναφερθεί, επίσης, ότι υπήρξε Ισραηλιτική συναγωγή στη Μυτιλήνη ή στη Λέσβο γενικότερα και μάλιστα μεγάλη, αξιόλογη. Πού όμως βρισκόταν, πότε ιδρύθηκε, πότε καταργήθηκε;

Επίσης, μήπως υπάρχουν και κάποια άλλα τοπωνύμια στη Λέσβο, που δεν φαίνεται να σχετίζονται με τα όσα μέχρι τώρα αναφέρθηκαν αλλά πηγάζουν από τους όρους Μουσεβί, Υεχουντί, κ.ά. επίσης εβραϊκούς που οι Οθωμανοί καθιέρωσαν στη γλώσσα τους;

Τέλος, δεν γίνεται καθόλου λόγος για Ιουδαίους “Εσκεναζίμ” που επίσης κατέβηκαν προς τα νότια της

Ευρώπης όταν έγιναν οι διωγμοί της Τσαρικής Ρωσίας. Ήρθαν κάποιοι απ’ αυτούς και στο νησί;

Σημαντικά ερωτήματα, όπως και άλλα. Ζητούν απαντήσεις.

Υποσημειώσεις

1. Ο λεπτομερέστατος χάρτης της Λέσβου των Heinrich Kierpert και Robert Koldewey οι οποίοι επισκέφθηκαν το νησί κατά τα έτη 1841, 1886, 1888 ο πρώτος και 1885, 1886 ο δεύτερος, σημειώνει τον χώρο ως Ακόχη.
2. Σεφαρδία, η Ισπανία κατά τους Ιουδαίους και Σεφαρδίμ οι Εβραίοι της Ισπανίας σε αντίθεση προς τους Εσκεναζίμ, Ιουδαίους τους προερχόμενους από την Ρωσία κυρίως και άλλα ανατολικά κράτη.
3. Αβέβαια προέλευσης ονομασία του κόλπου της Γέρας, μάλλον δημιούργημα των διαφόρων ξένων επισκεπτών και χαρτογράφων.
4. Κατά μαρτυρία του Τ. Παπουτσάνη, ο οποίος υπήρξε αυθεντία στην ερμηνεία και μελέτη παλαιών χαρτών. Ο ίδιος μάλιστα ισχυρίστηκε ότι πρόκειται για μιαν ακόμα απόδοση της ονομασίας που προηγείται ίσως και αυτού καθαυτού του Ιερεμίδα, ως ατόφια ισπανική και αυθύπαρκτη λέξη.
5. Σε ένα - δυο παλαιούς χάρτες μεταφρασμένους στην ελληνική, στην περιοχή της Χαραμίδας απαντάται και ο όρος Κεραμίδα ή Κεραμίς. Δεν πρέπει να συγχέεται με την Χαραμίδα. Το επιβεβαιώνει ο χάρτης των δύο Γερμανών επιστημόνων Kierpert-Koldewey.
6. Τσιφούτ τουρκιστί ο Εβραίος, ως γενική αποδοχή και Καλέ το φρούριο.
7. Το γράμμα c με την απαραίτητη υπογεγραμμένη ώστε η προφορά του γράμματος στην τουρκική από τζ να αλλάξει σε τσ παχύ.
8. Λανθασμένη άποψη. Το φρούριο των Αγίων Θεοδώρων ήταν βυζαντινό. Οι Γενοβέζοι απλά το συντήρησαν και το διατήρησαν.
9. Από την πόλη Tudela της Ναβάρρα της Ισπανίας.
10. Κ. Σιμόπουλου, “Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα” -1972, τ. Α΄ σ. 228.
11. Παν. Σ. Παρασκευαΐδη “Οι περιηγητές για τη Λέσβο” - 1993.
12. Ομοίως ως άνω.
13. Τσουκαλοχώρι θεωρείται η ορθότερη ονομασία.
14. Το κάστρο των Αγίων Θεοδώρων υπήρξε ακραιφνώς βυζαντινό κτίσμα. Παραδόθηκε αναίμακτα στον Μωάμεθ Β΄ τον Πορθητή και της Λέσβου το φθινόπωρο του έτους 1462 μ.Χ. Αφανίστηκε σιγά - σιγά από τον χρόνο.
15. Όχι απόλυτα πειστική αυτή η ετυμολογική απόπειρα.

[Ο κ. Στρατής Αλ. Μολίνος σπούδασε Χημεία στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και Διοίκηση Επιχειρήσεων στην Ελβετία. Εδώ και αρκετά χρόνια αναδιφεί την ιστορική γεωγραφία και την πνευματική κληρονομιά της νήσου Λέσβου. Κύρια έργα του: «Μυτιλήνη, χάρτες και τοπωνύμια», «Κάστρα και καστρέλλια», Μυτιλήνη 1912 σε συνεργασία με τον Βαγγ. Καραγιάννη, «Λιμάνια της Λέσβου», «Επώνυμα και συντεχνίες», «Τα λαογραφικά του Δωδεκάμηνου», «Θρύλοι των κάστρων μας», «Ο Αλεξ. Παπαδιαμάντης και η Λεσβιακή Άνοιξη», κ.ά. Το παραπάνω μελέτημά του είναι από τα **Αιολικά Χρονικά**, τόμος Θ΄].

Καστοριά

Στην εφημερίδα «Καστοριά» αρ. φύλλου 10, της 5ης Μαΐου, του 1920, έχει δημοσιευθεί το παρακάτω κείμενο, το οποίο καταδεικνύει την αγαστή συνεργασία και το κοινό πνεύμα που επικρατούσε και εκείνη την εποχή μεταξύ των Εβραίων και των Χριστιανών της Καστοριάς.

Η ανεξαρτησία της Παλαιστίνης Μια εορτή εν Καστορία

Μεγαλοπρεπέστατα εωρτάσθη πρότινων ημερών εν Καστορία υπό των συμπολιτών Ισραηλιτών η ανεξαρτησία της Παλαιστίνης. Κατόπιν προσκλήσεων συνεκεντρώθησαν αι Αρχαί της πόλεως και κόσμος άπειρος εις την Συναγωγήν όπου ετελέσθη δοξολογία υπέρ μακροημερεύσεως του Βασιλεώς Αλεξάνδρου και

ευοδώσεως του Νέου Ισραηλιτικού Κράτους. Εν τη Συναγωγή προσεφώνησεν Ελληνιστί ο Ραββίνος της Κοινότητος, ευχαριστήσας τον Θεόν διά το δώρον όπερ επεφύλασεν εις τον Ισραηλιτικόν λαόν, και ο κ. Ρούσο ωμίλησεν Ισπανιστί εξιστορήσας την ιστορίαν των ... (δυσανάγνωστο κείμενο) των παλαιότατων χρόνων με (...).

Ο κόσμος εξητωκραύγασεν...

* * *

Μετά την τελετήν ο κόσμος οδηγήθη εις την εβραϊκήν σχολήν καταλλήλως εστολισμένην διά σημαίων και εικονων, όπου μετά την προσφοράν γλυκισμάτων ο διευθυντής της Σχολής κ. Καζές απήγγειλε ωραίον λογον Ελληνιστί. Κατόπιν ωμίλησε Γαλλιστί ο νεωστί εγκαταστάς εν τη πόλει μας εύελπς οδοντοίατρός και δημοσιογράφος κ. Μποτόν, ο λόγος του οποίου δύναται να θεωρηθή φιλολογικόν αριστούργημα υπό έποψιν ιδεών και γλαφυρότητος.

Εις όλους τους απαγγελθέντας λόγους εξεφράζετο η ευγνωμοσύνη του Εβραϊκού Λαού προς τους μεγάλους της Γης, ιδιαίτατα δε τον Πρωθυπουργόν κ. Βενιζέλον εκ των ενθερμότερων υποστηρικτών της Ισραηλιτικής υποθέσεως.

Προσεφέρθησαν μετέπειτα αναψυκτικά και επεσφράγισε την τελετήν ο καθηγητής του Γυμνασίου μας κ. Θ. Παπαθωμάς απαγγείλας ωραίον ποιημάτιον του Ισραηλιτικού θέματος, μεθό η τελετή έληξε διά ζητωκραυγών υπέρ της Ελλάδος και των Συμμάχων Δυνάμεων.

* * *

Μετά μεσημβριάν ο εορτασμός της ημέρας μετεφέρθη εις την εξοχήν των Μύλων, όπου μετεφέρθη ολόκληρος η Ισραηλιτική Κοινότης μετά μουσικών και σημαίων και διεσκέδασεν εκεί μέχρι εσπέρας εν αδιαπτώω ευθυμία και πρωτοφαναί τάξει.

Ο λόγος του κ. Καζές

Παρηγορείτε, παρηγορείτε τον λαόν μου, λέγει ο Θεός σας. Λαλήσατες παρηγορητικά προς την Ιερουσαλήμ, και φωνήσατε προς αυτήν, ότι ο καιρός της ταπεινώσεως αυτής επληρώθη, ότι η ανομία αυτής συνεχωρήθη, διότι έλαβεν εκ της χειρός Κυρίου διπλάσιον διά πάσας τας αμαρτίας αυτής. (Ισαΐας, Κεφ. 40). Δόξα εν υψίστοις Θεώ, και επί γης ειρήνη εν ανθρώποις ευδοκία. (Κατά Λουκάν, Κεφ. II)

Σεβασμιώτατε, Σοφολογιώτατε, Αξιότιμοι Κύριοι και Κυρίαί.

Το μακρόν και θλιβερόν μαρτυρολόγιον του Ισραηλιτικού λαού, το οποίον εκτείνονται εις αδιακόπους και αιματηράς γραμμάς, επί δύο χιλιάδας ετών μέχρι σήμερον, δεν είχε σχεδόν ποτέ στιγμάς χαράς και ευτυχίας. Η τραγική Ιστορία μας δεν μας σημειώνει παρά μόνο πίεςεις, ουχ ήττον όμως αυστηράς, κλοπάς, λεηλασίας και φόνους και την τελευταίαν φωνήν του αιώνος μας, τα κτηνώδη, άγρια και πρόστυχα πογρόμια, υπερβαίνοντα την φρίκην, όσα βαρβαρότεραι εποχαί δεν ηδυνήθησαν να εφεύρωσιν.

Το πένθος μας, ήρχιζεν από της γεννήσεώς μας μάς περιεκύκλωνε καθ' όλην την θλιβερήν και δύσκολον ζωήν μας, και μας συνώδευεν, ουαί! ως πιστός φίλος εις την τελευταίαν κατοικίαν. Αιώνες παρήλθον μακροί και ατελείωτοι εις μίαν φρικτήν και φοβεράν μονοτονίαν, εις μίαν σιγανήν και δριμείαν αγωνίαν, αιώνες, κατά τους οποίους το Ισραηλιτικόν έθνος ηδύνατο να έχη στιγμάς ευαρέστους, από καιρόν εις καιρό, αλλά, ουδέ εχάρην αυτάς. Πάντοτε μετά μεγάλης θλίψεως. Ημάς μόνον εξ όλης της ανθρωπότητος μας εξέβαλλον από το συμπόσιον της ζωής.

Εδεχόμεθα πολλάκις κατ' εξαίρεσιν να συνάξωμεν πολιτικών τινών εξουσιών τα ψύχουλα, εν τω μέσω των σαρκασμών και των γογγυσμών των προσκληθέντων, και τί αίσχος! και από αυτήν την μισητήν χάριν, από αυτήν την ανεξιθρησκείαν ενομιζόμεν ότι εξαγομεν μίαν δόξαν.

Οι κουρασμένοι και αδύνατοι ώμοι μας από αιώνας εκύρτουν αδιακόπως εκ νεαράς ηλικίας προς την γην, την κοινήν μητέρα μας, ζητούντες την τελείαν σωτηρίαν, το ύψιστον άσυλον, οπού επιτέλους πιέζοντες και πιεζόμενοι θα γείνωσιν ίσοι προς το μηδέν.

Εις αυτήν την σκοτεινήν ατμόσφαιραν, αίφνης ως αστραπή εφάνη εν φως, λαμπρύνον μίαν ζωντανήν ημέραν, τας δυστυχίας μας και τα πάθη μας αποδεικνύον την άφιξιν καλλιτέρων ημερών.

Τί! θα είνε δυνατόν να μη πάσχωμεν πλέον μολονότι εγεννήθημεν Ισραηλίται; Δεν είνε μία χίμαιρα; δεν είναι ουτοπία; εν όνειρον το οποίον εξυπνώντας δεν θα είνε χειρότερον; Και όμως αυτό το απίστευτον πράμα είνε γεγονός, είνε βεβαιότατον γεγονός, εννοείτε, κυρίαί και κύριοι! Είνε δηλαδή ότι το τηλεγράφημα, όπου ελάβομεν από την Σιωνιστικήν ομοσπονδιάν της Θεσσαλονίκης, η σύσκεψις του Σάν Ρεμό προεκήρυξε την ανεξαρτησίαν της Παλαιστίνης υπό την προστασίαν της Μεγάλης Βρετανίας, όπου οι Ισραηλίται να δυνηθούν να σχηματίσουν εν εθνικόν και πολιτικόν κέντρον.

Οι μεγάλοι και γενναίοι Σύμμαχοι διαβεβαίωσαν την προκήρυξιν ταύτην, και αυτοστιγμεί μετά κρότου φοβερού παλαιών σιδήρων, αι βαρειάι αλυσίδες, αι οποίαι μας έσφιγγον, πίπτουν κατά γης μετά μεγάλου θορύβου, τα πονούντα μέλη μας διαστέλλονται, τα στήθη μας απλώνονται και οι οφθαλμοί μας, συνηθισμένοι να βλέπουν χαμαί, τολμούν πλέον να ιδούν τον ουρανόν, τον ήλιον της Ελευθερίας! Ελευθερία, Άγιον και ευλογημένον όνομα, πλημμυρεί με ένα χαροποιόν ενθουσιασμόν όλον τον λαόν μας, εις όλην την γην, όπου κτυπά μια Ισραηλιτική καρδιά.

Εξ ανεπαρκείας καιρού διά την προετοιμασίαν της αλησμονήτου ταύτης εορτής, μας ήτο αδύνατον να συνεορτάσωμεν μετά των αλλαχού αδελφών μας, οι οποίοι εώρτασαν την προηγουμένην Τετάρτην, και ούτως σήμερον εορτάζομεν εδώ, μετά χαράς και αγαλλιάσεως, την εορτήν ταύτην. Εορτήν πλήρη ελπίδος, εορτήν ευτυχή, εις την οποίαν αισθανόμεθα δευτέραν ζωήν, διά να λάβωμεν εκ νέου μίαν ανταξιάν θέσιν εις την ένωση των εθνών. Εξόχως εθνικήν εορτήν. Εορτήν, την οποίαν θα εορτάζωσιν οι απόγονοι μας με μεγαλύτερον ενθουσιασμόν και μεγαλυτέραν επισημότητα.

Η εορτή αυτή θα μνημονεύεται, ως το κυριώτερον γεγονός της Ισραηλιτικής ιστορίας από την αρχήν της διασκορπίσεώς των. Εις την σημερινήν εποχήν γράφεται η ιστορία μας, διότι μας δίδει τον εθνικόν χάρτην, διότι αυτή συντελεί την επίσημον αναγνώρισιν του δικαιώματος του έθνους μας εις μίαν ελευθέραν και ανεξάρτητον ζωήν.

Σήμερον, θέλομεν να σκεφθώμεν μόνον διά το λαμπρόν μέλλον, το οποίον ανοίγεται ενώπιόν μας, ο Ιουδαϊσμός μετεφέρθη εκ του αγρού των εθνικών πόθων του εις την βασιλείαν των αληθειών.

Το Ισραηλιτικόν έθνος το οποίον από αιώνας τυραννίας και πίεσεως επεφύλαξε τόσον ζωηρώς το αίσθημα της εθνικότητός του, θα κάμνη, γεννηθέν εκ νέου, εις μίαν ελευθέραν και ανεξάρτητον ζωήν, μίαν αλογάριαστον εντύπωσιν εις την ιστορίαν του κόσμου. Η ευφυΐα του θα πλάση έναν αληθινό και λαμπρόν πεπολιτισμένον λαόν. Το παρελθόν του εγγυάται βεβαίως διά το μέλλον. Οι σοφοί, οι ποιηταί, οι προφήται, οι ήρωές του άφησαν τα ίχνη των εις τον κόσμον. Ποίος ημπορεί να είπη, ποίον θαυμαστόν θερισμόν θα θερίση εις τον αγρόν των ιδεών και της προόδου, όταν αυτά εξαπλώνωνται ελευθέρως επί την ιδικήν του χώραν με ένα εργατικόν λαόν και έχοντα μίαν βεβαίαν ζωήν, την ευφυΐαν του ελευθέραν από παν εμπόδιον; Θα πετάξη εις τας υψηλοτέρας κορυφάς της ανθρωπίνης ιδέας. Δεν είναι παρά να ενθυμηθή το δο-

ξασμένον παρελθόν.

Η Ισραηλιτική πατρίς αυτή θα στολίση τους Ισραηλίτας τους μένοντας αλλαχού με περισσοτέραν αξίαν, και η μεγαλοπρέπεια και η τιμή του κέντρου τούτου θα εκσφεντονισθή εις αυτούς.

Είμεθα έκθαμβοι διά το μέλλον, το μέλλον το οποίον ανοίγεται ενώπιόν μας, αλλά να μη πιστεύσωμεν ότι το πάν ετελείωσε και ότι δεν μας έμεινε παρά να λάβωμεν την ράβδον του ταξειδίου μας, διά να σπεύσωμεν να ιδώμεν το αληθές και στιγμιαίον αποτέλεσμα των πόθων μας. Η μεταποίησις δεν θα είνε ούτε αιφνίδια, ούτε μαγική. Εν μέγαλον, εν πολύ μέγαλον έργον μάς περιμένει. Θα το αναλάβωμεν με στερεόν πόδι, και όσον μεγάλα θα είναι τα εμπόδια, τόσον μεγαλυτέρα θα είνε η υπομονή μας και το θάρρος μας. Εμαθητεύσαμεν εις το σχολείον των εμποδίων. Καμμία δυσκολία δεν μας αποθαρρύνει. Αλλά τί ευτυχία θα είναι η ιδική μας όταν θα ιδώμεν αυτά τα έρημα και άγονα μέρη τα οποία σχηματίζουν σήμερον την Παλαιστίνην, μεταποιημένα εις εύφορον χώραν όπου η γη καλλιεργημένη με αγάπην θα αποδώση εις τα τέκνα της τον εκατονταπλάσιον καρπόν, όπου αι πόλεις καλώς διοργανωμένοι θα εμπεριέχουσιν ένα εργατικόν και ενεργητικόν λαόν, όπου τα Σχολεία και τα Πανεπιστήμια θα συναγωνισθούν με τα συνάδελφα όλου του κόσμου, εις την επιστήμην και τέχνην!

Γλυκά και ωραία όνειρα, τα οποία θα είνε η αλήθεια της αύριον.

Ας λάβωμεν την επίσημον υποχρέωσιν να εργασθώμεν αδιακόπως και με όλας τας δυνάμεις μας εις την λαμπράν ταύτην πράξιν προς ανύψωσιν του λαού μας εις την παλαιάν και νέαν πατρίδα του.

Κάμνοντες αυτά θα φανώμεν αντάξιοι από όλην την ανθρωπότητα των μεγάλων υποστηρικτών του έθνους μας, από των θαυμασιών και πολυαγαπητών αρχηγών μας, του μακαριστού Δοκτόρ Έρτσελ, του Μάξ Νορδάου, Βαϊσιάν, Σοκολώφ Ζάκοπζον και άλλων, και από του εαυτού μας.

Ας ευχαριστήσωμεν δε τα σωτήρια Κράτη του έθνους μας, υψώνοντας μετά δυνάμεως και θάρρους την φωνήν μας και εκφωνούντες:

Ζήτω η Μεγάλη Ελλάς!

Ζήτω η Αγγλία!

Ζήτω η Γαλλία!

Ζήτω η Ιταλία!

Ζήτωσαν αι Ηνωμένοι Πολιτείαί!

Ζήτω ο Μέγας ιδεολόγος κ. Βενιζέλος!

Ζήτω εν γένει τα Συμμαχικά Κράτη, τα οποία με ομόνοιαν προεκήρυξαν την ανεξαρτησίαν της χώρας των προγόνων μας.

Και τέλος εξ ονόματος της Ισραηλιτικής Κοινότητος Καστορίας απευθύνω τα θερμά ευχαριστήριά μου προς τον Σεβασμιώτατον Μητροπολίτην μας και εις όλας τας Στρατιωτικάς και Πολιτικάς Αρχάς και προς όλους τους παρισταμένους κυρίους και κυρίας, οι οποίοι ηθέλησαν να μας τιμήσουν με την παρουσίαν των εις αυτήν την χαρμόσυνον και αλησμόνητον ημέραν της εθνικής μας εορτής.

Άρθρα για την Ισραηλιτική Κοινότητα Καστορίας έχουν δημοσιευθεί στο περιοδικό μας στα τεύχη 41, σελ. 10, 62/10, 63, 68/32, 115/4, 118/26, 122/17, 137/6, 142/31, 146/21, 147/3, 158/17 και 206/14.

[Το υλικό για την Ισραηλιτική Κοινότητα της Καστορίας απέστειλε ο κ. Γεώργιος Αλεξίου]

23 Ιουλίου 1944:

Η μεταφορά των Εβραίων της Ρόδου όπως απαθανατίστηκε από έναν πεντάχρονο

Του ΚΩΣΤΑ ΤΣΑΛΑΧΟΥΡΗ

Την αξέχαστη εκείνη μέρα, στις 23 Ιουλίου 1944, μεγάλη μερίδα του ροδιακού λαού βρισκόταν στα Πλατανάκια για να αποχαιρετίσουν τους συμπατριώτες τους Εβραίους που τους έπαιρναν εκτός Ρόδου, άγνωστο τότε για πού.

Ανάμεσα στο πλήθος, βρισκόταν και ένα πεντάχρονο αγόρι¹, μαζί με όλα τα μέλη της οικογένειάς του, για να πουν αντίο σε φιλική προς αυτούς οικογένεια. Εκεί το πεντάχρονο αγόρι, ανεβασμένο στο τοιχίο του τέλους της πρασιάς που χωρίζει την τάφρο από το δρόμο, απαθανάτισε τις δραματικές εκείνες ώρες, που οι συμπατριώτες του προσπαθούσαν να πλησιάσουν το κτίριο και να δώσουν, αποχαιρετώντας τους γνωστούς τους κάτι απ' αυτό που δεν περίσσευε.

Εκεί είδε και κατέγραψε σκηνές μεγαλείου από ένα λαό που δεν είχε καμιά ελπίδα, που πεινούσε αλλά γι' αυτόν η αξιοπρέπεια, η αγάπη-ήταν εκείνες τις στιγμές ατέλειωτη-και η ανθρωπιά βρισκονταν υπεράνω όλων. Σε λίγο χρόνο αυτός ο λαός θα μετράει, μέσα στο σπίτι του, τους νεκρούς του από την πείνα και θα τους μεταφέρει όπως-όπως, τους περισσότερους με το καρτσάκι του Δήμου², με τα ράκη τους γιατί δεν υπήρχε ούτε σάβανο να τους σκεπάσει, στον Άι-Δημήτρη.

Είδε τους συμπατριώτες του πώς ορμούσαν μπροστά στους Γερμανούς για να δώσουν αυτό που έπρεπε στους συνανθρώπους τους.

Είδε πώς στέκονταν δύο Γερμανοί Ες-Ες μπροστά στην πόρτα και δεν άφηναν κανένα να πλησιάσει.

Είδε και απαθανάτισε τη σκηνή όταν πλέον ήρθε η ώρα για την αναχώρηση πώς οι Γερμανοί απώθησαν το πλήθος, χρησιμοποιώντας πέτρες και ξύλα. Δεν έκαμαν χρήση των όπλων τους, αλλά ήταν τόση η αγριότητα που οι Ροδίτες αναγκάστηκαν να αποχωρήσουν σε κάποια απόσταση και να μη γίνονται στόχος.

Είδε, και ευτυχώς, δεν υπήρχαν στρατιώτες στο πολυβολείο που βρισκόταν στη γωνία εκεί που γίνονταν οι γιορτές των μουσουλμάνων συμπατριωτών μας, γιατί θα

θρηνούσαμε θύματα. Ίσως να ήταν η πρώτη φορά που οι Γερμανοί επέδειξαν στη Ρόδο τόση αγριότητα.

Το πεντάχρονο αγόρι ήρθε μαζί με τους γονείς του και τα αδέρφια του να αποχαιρετίσουν την οικογένεια Αλμπέρτο Φράνκο.

Όταν μεγάλωσε πια έμαθε ότι ο πατέρας του ζήτησε από το φίλο του Αλμπέρτο να αφήσει στη Ρόδο το μικρό Ερρίκο, το μοναχογιό του, αλλά αρνήθηκε. Τον ήθελε κοντά του. Άφησε, όμως, κάτι άλλο. Ένα μαντίλι δεμένο καλά με περιεχόμενο, που με αυτό ο καθένας...

Η οικογένεια Αλμπέρτο Φράνκο είχε τη δική της ιστορία. Δεν ακολούθησε τους υπόλοιπους στα στρατόπεδα, αλλά παρέμεινε στο Χαϊδάρι γιατί η μητέρα η Χαϊτίε είχε τουρκική υπηκοότητα και ο πατέρας αμερικανική, και υπήρξαν διαβεβαιώσεις από το Τουρκικό Προξενείο της Ρόδου ότι η οικογένεια θα παρέμενε στην Αθήνα. Το ίδιο συνέβη και με τις οικογένειες Μωρίς Σοριάνο³ και Μπενσιόν Μενασέ.

Τελικά η οικογένεια Φράνκο ήταν από τις πρώτες που επέστρεψαν στη Ρόδο και βρήκε το μαντίλι με τους ίδιους κόμπους και το περιεχόμενό του.

Ο Φράνκο δημιούργησε γραφείο εισαγωγών-εξαγωγών στην Παλαιά Πόλη και συγκεκριμένα επί της οδού Απελλού, στον α' όροφο, ακριβώς απέναντι από τη θέση όπου υπήρχαν τα καρότσια των αχθοφόρων⁴. Για την Ιστορία, λίγα χρόνια αργότερα, ένας νέος μονόφθαλμος κάθε μέρα έφευγε απ' αυτό το γραφείο με κατεύθυνση το ξενοδοχείο των Ρόδων για να παρακολουθήσει τις συνομιλίες που ελάμβαναν χώρα εκεί μεταξύ Ισραηλινών και Αιγυπτίων, υπό την αιγίδα του ΟΗΕ για το Παλαιστινιακό. Ήταν ο μετέπειτα στρατηγός και υπουργός των Εξωτερικών του Ισραήλ Μοσέ Νταγιάν⁵.

Η επικείμενη συγκέντρωση των Εβραίων της Ρόδου έγινε γνωστή στις 3 το απόγευμα στις 19 Ιουλίου 1944 από ένα τυχαίο γεγονός, όταν ένας αξιωματικός της Γερμανικής Στρατιωτικής Διοικήσεως από λάθος ζήτησε τον Πρόεδρο της Ισραηλιτικής Κοινότητας στο σπίτι-

Ρόδος 1906. Οι Γιοσέφ και Ασέρ Αλχαδέφ, πρώτος και τρίτος από αριστερά, ιδιοκτήτες μιας από τις πέντε μεγάλες τράπεζες της Ρόδου στις αρχές του 20ού αι. Εδώ με μέλη της οικογένειάς τους.

τι του Μπενσιόν Μενασέ. Εκείνος του απάντησε ότι αν θέλει μπορεί να τον συνοδέψει και να του δείξει το σπίτι του Προέδρου Ζακόμπ Φράνκο. Εκεί ο αξιωματικός τους ανακοίνωσε ότι την επομένη το πρωί όλοι οι Εβραίοι της Ρόδου πρέπει να συγκεντρωθούν στο κτίριο του Αεροναυτικού Αρχηγείου στην περιοχή του Τσεμενλίκ. Το Διάταγμα με αριθμό 93bis για την εκτόπιση των Εβραίων της Ρόδου υπέγραψε ο Ιταλός κυβερνήτης Φαράλλι⁶.

Η Ισραηλιτική Κοινότητα Ρόδου με επιστολή της την 1η Μαΐου 1946 στον επικεφαλής της Ελληνικής Στρατιωτικής Αποστολής στα Δωδεκάνησα, συνταγματάρχη Χρ. Τσιγάντε αναβιβάζει τους νεκρούς συμπατριώτες μας Εβραίους της Ρόδου και Κω, στους θαλάμους αερίων και στα στρατόπεδα συγκεντρώσεως σε 1.631. Συγκεκριμένα υπήρχαν 1.821 μέλη και σε λίγες ώρες με-

ταφέρθηκαν σε στρατόπεδα 1.781. Σαράντα είχαν τουρκική υπηκοότητα και τέθηκαν υπό την προστασία του προξενείου της Τουρκίας και σε λίγο χρονικό διάστημα μεταφέρθηκαν στη μικρασιατική ακτή. Πέντε πέθαναν κατά τη διάρκεια της μεταφοράς τους στην Αθήνα, εννέα στο Χαϊδάρι, είκοσι δύο πέθαναν στη διάρκεια του ταξιδιού με τρένα από την Αθήνα, 1.148 στο Άουσβιτς και 447 σε άλλα στρατόπεδα καταναγκαστικής εργασίας. Μόνο 150 επέζησαν. Επίσης η Εβραϊκή Κοινότητα Ρόδου λίγο χρόνο πριν την εκτόπιση θρήνησε 34 θύματα που σκοτώθηκαν από αεροπορικό βομβαρδισμό της πόλεως. Οκτώ στις 2 Φεβρουαρίου και είκοσι έξι την ημέρα του Πάσχα.

Το σημείωμα αυτό γράφεται προς τιμή αυτών που εξοντώθηκαν τόσο άδικα στα στρατόπεδα συγκεντρώσεως. Δεν πρέπει

το κείμενό του να θεωρηθεί ως στατιστικό, απλώς γίνεται μνεία ορισμένων πραγμάτων που είδαν μεν το φως της δημοσιότητας αλλά δεν είναι γνωστά. Ένα απ' αυτά τα στοιχεία είναι και ο κατάλογος των Ροδίων Εβραίων Μαρτύρων που συντάχθηκε στον Οκτώβριο του 1999 στο Μπουένος Άϊρες της Αργεντινής.

Σ' αυτόν διάβάζουμε ότι μόνο οι οικογένειες Αλχαδέφ της Ρόδου, είχαν 137 (εκατόν τριάντα επτά) θανατωθέντες στα κρεματόρια.

Στην αιώνια μνήμη τους και για την Ιστορία τους αναφέρουμε:

Αλχαδέφ Ααρών του Σαμουέλ, Αλχαδέφ Αμπραχάμ του Μοσέ, Αλχαδέφ Αμπραχάμ, Περάγια (X)⁷, Αλχαδέφ Αλμπέρτο του Ιαχιέλ, Αλχαδέφ Αλμπέρτο του Ζακόμπ, Αλχαδέφ Αλμπέρτο του Ζακόμπ (X), Αλχαδέφ Αλέγκρα του Νταβίντ, Αλχαδέφ Αλέγκρα του Μοσέ, Αλχαδέφ Αλέγκρα του Ζακόμπ (X), Αλχαδέφ Αλεσάντρο του Μοσέ, Αλχαδέφ Αμελί του Ελία, Αλχαδέφ Ασλάμ του Αμπραχάμ (X), Αλχαδέφ Μπαρούχ του Περάγια, Αλχαδέφ Μπελίνα του Περάγια, Αλχαδέφ Μπελίνα του Αμπραχάμ (X), Αλχαδέφ Μπετζαλέλ του Ραχαμίν (X), Αλχαδέφ Μποχώρ του Ραχαμίν (X), Αλχαδέφ Μπουλίσσα του Μερκάντο, Αλχαδέφ Μπουλίσσα του Ζακόμπ (X), Αλχαδέφ Καντέν του Αμπραχάμ (X), Αλχαδέφ Κατερίνα του Ντανιέλ, Αλχαδέφ Σετό του Μπετζαλέλ, Αλχαδέφ Νταβίντ του Ζακόμπ, Αλχαδέφ Νταβίντ, του (?) (X), Αλχαδέφ Ντιάνα

Ρόδος 1930. Ποδοσφαιρική ομάδα «Μακκαμί» με κυανόλευκες στολές.

του Σελεμπί, Αλχαδέφ Ντιάνα του Σαμουέλ, Αλχαδέφ Τζαμίλα του Σαμουέλ(X), Αλχαδέφ Ντόνα του Μποχώρ, Αλχαδέφ Ελία του Περάγια, Αλχαδέφ Ερζέλ του Σαλομών, Αλχαδέφ Εστέρ του Μπετζαλέλ, Αλχαδέφ Εστέρ του Σελεμπί, Αλχαδέφ Εστέρ του Λεόν, Αλχαδέφ Εστέρ του Σαμουέλ, Αλχαδέφ Εστέρ του Χαϊμ(X), Αλχαδέφ Εστέρ του Περάγια (X), Αλχαδέφ, Εστρέλλα του Σαμουέλ, Αλχαδέφ Εστρέλλα του Μαρδοχέ(X), Αλχαδέφ Τζιαμίλα του Ρουμπέν, Αλχαδέφ Τζιοβάννα του Μπετζαλέλ, Αλχαδέφ Τζιοβάννι του Ζακόμπ, Αλχαδέφ Χαϊμ του Ισαάκ(X), Αλχαδέφ Χαϊμ του Μερκάντο(X), Αλχαδέφ Χανουλά του Χαϊμ(X), Αλχαδέφ Ιαχιέλ του Σαλβατόρ, Αλχαδέφ Ιαχιέλ του Περάγια(X), Αλχαδέφ Ισαάκ του Ζακόμπ, Αλχαδέφ Ισαάκ του Μοσέ, Αλχαδέφ Ισαάκ του Σαλομών, Αλχαδέφ Ισραήλ του Ζακόμπ(X), Αλχαδέφ Ζακόμπ του Γεσουά, Αλχαδέφ Ζακόμπ του Αμπραχάμ(X), Αλχαδέφ Ζακόμπ του Χαϊμ(X), Αλχαδέφ Ζακόμπ του Μερκάντο(X), Αλχαδέφ Ζακόμπ του Ραχαμίν(X), Αλχαδέφ Ζακ του Αλμπέρτο, Αλχαδέφ Ζακ του Αμπραχάμ(X), Αλχαδέφ Ζοζέφ του Μοσέ, Αλχαδέφ Ζοζέφ του Μουσάνι, Αλχαδέφ Ζοζέφ του Σαλβατόρ, Αλχαδέφ Ζοζέφ του Ιακίρ, Αλχαδέφ Ζοζέφ του Μερκάντο(X), Αλχαδέφ, Ζοζέφ του Μοϊς(X), Αλχαδέφ Λέα του Μπετζαλέλ, Αλχαδέφ Λέα του Μερκάντο(X), Αλχαδέφ Λέα του Σαούλ(X), Αλχαδέφ Μαρία του Σαμουέλ, Αλχαδέφ Μαρία του Περάγια(X), Αλχαδέφ Μαρί του Ζοζέφ, Αλχαδέφ Μαρί του Γκοενταλυά(X), Αλχαδέφ Ματίλντ του Μοσέ, Αλχαδέφ Ματίλντ του Ζακόμπ(X), Αλχαδέφ Μαζαλτώβ του Αμπραχέ(X), Αλχαδέφ Μαζαλτώβ του Νταβίντ(X), Αλχαδέφ Μαζαλτώβ του Μερκάντο(X), Αλχαδέφ Μίρου του Αμπραχάμ, Αλχαδέφ Μίρου του Τσελεμπί, Αλχαδέφ Μοσέ του Γκοενταλυά, Αλχαδέφ Μοσέ του Ζοζέφ, Αλχαδέφ Μοσέ του Σαλομών, Αλχαδέφ Μοσέ του Γεσουά, Αλχαδέφ Μοσέ του Περάγια(X), Αλχαδέφ Μοσέ του Ραχαμίν(X), Αλχαδέφ Μύριαμ του Ζοζέφ(X), Αλχαδέφ Νέρ του Ιακίρ, Αλχαδέφ Νισσίμ του Τσελεμπί, Αλχαδέφ Νισσίμ του Ζακόμπ, Αλχαδέφ Περάγια του Ελία, Αλχαδέφ Περάγια του Σαμουέλ, Αλχαδέφ Περάγια του Αμπραχάμ(X), Αλχαδέφ Πέρλα του Περάγια(X), Αλχαδέφ Ραχέλ του Ραχαμίν, Αλχαδέφ Ραχέλ του Σαλβατόρ, Αλχαδέφ Ραχέλ του Μερκάντο(X), Αλχαδέφ Ρεβέκκα του Μοσέ, Αλχαδέφ Ρεβέκκα του Μποχώρ(X), Αλχαδέφ Ρεβέκκα του Χαϊνί(X), Αλχαδέφ Ρεβέκκα του Νισσίμ(X), Αλχαδέφ Ρετζίνα του Ζακόμπ(X), Αλχαδέφ Ρείνα του Περάγια, Αλχαδέφ Ρείνα του Ρουμπέν, Αλχαδέφ Ρίκα του Γκοενταλυά, Αλχαδέφ Ρίκα του Μοσέ, Αλχαδέφ Ρίκα του Νισσίμ(X), Αλχαδέφ Ρόζα του Νταβίντ, Αλχαδέφ Ρόζα του Ζακόμπ, Αλχαδέφ Ρόζα του Περάγια, Αλχαδέφ Ρόζα του Ισαάκ(X), Αλχαδέφ Ροζέτ του Σαμουέλ, Αλχαδέφ Ροζίνα, του Ν.Ν., Αλχαδέφ Ρουμπέν του Μοσέ, Αλχαδέφ Ρουμπέν του Ζακόμπ(X), Αλχαδέφ Σαντόκ,

του Μοϊς(X), Αλχαδέφ Σαλομών του Μοσέ, Αλχαδέφ Σαλομών του Χαϊμ(X), Αλχαδέφ Σαλβατόρ του Ντανιέλ, Αλχαδέφ Σαμουέλ του Ζακόμπ, Αλχαδέφ Σαμουέλ του Ζοζέφ, Αλχαδέφ Σαμουέλ του Ρουμπέν, Αλχαδέφ Σαμουέλ του Ν.Ν., Αλχαδέφ Σαμουέλ του Περάγια(X), Αλχαδέφ Σάντος του Ζακόμπ, Αλχαδέφ Σάρα του Μοσέ, Αλχαδέφ Σάρα του Αμπραχάμ(X), Αλχαδέφ Σάρα του Ισαάκ(X), Αλχαδέφ Σάρα του Μοσέ(X), Αλχαδέφ Σαούλ του Ρουμπέν, Αλχαδέφ Σεμάρια του Αμπραχάμ(X), Αλχαδέφ Σύλβια, του Μποχώρ, Αλχαδέφ Σοφία του Μποχώρ, Αλχαδέφ Στέλλα του Ζακ, Αλχαδέφ Στέλλα του Νισσίμ, Αλχαδέφ Βίντα του Αμπραχάμ, Αλχαδέφ Βιόλα του Μοσέ, Αλχαδέφ Βιτόρια του Μποχώρ, Αλχαδέφ Ιακίρ του Ραχαμίν και Αλχαδέφ Ζιμπούλ του Ρουμπέν.

Για ένα άλλο αγόρι το 15χρονο Σάμυ, που σώθηκε στο Άουσβιτς χάρις στη βοήθεια μιας Ρωσίδας νοσοκόμου που όταν πήγαν να τον πάρουν, τον «έχωσε» σε βόθρο όπου ανέπνεε με καλάμι, που είδε όλη του την οικογένεια να «φεύγει», θα αναφέρουμε για την αιώνια μνήμη τους μόνο τα ονόματά τους: Γκράτσια, Ζακόμπ, Λίζα, Λουσία, Μοσέ και Σαμουέλ. Είναι χρέος κάθε φορά που ζούμε το νόστο και τα βήματά μας οδηγούν στα σοκάκια της Παλιάς Πόλης, χαιρετούμε το εβραϊόπουλο εκείνο που είδε τη φρίκη και την κτηνωδία του ναζισμού. Είναι η πιο τραγική ιστορία που ξέρουμε και παρά την πενήνταετή γνωριμία, δεν τολμούμε να ζητήσουμε την καταγραφή της, σεβόμενοι τη σιωπή του ανθρώπου που ζει με τις αναμνήσεις των προσφιλών του, εδώ στο νησί της Ρόδου...

Σημειώσεις:

1. Ο υπογράφων.
2. Ιανουάριος-Μάιος 1945.
3. Για τον ίδιο προσωπικά ενδιαφέρθηκε και ο πρωθυπουργός της Ελλάδος στην Κυβέρνηση του Καΐρου Γ. Παπανδρέου. Βλέπε Α.Υ.Ε/Κυβέρνηση Καΐρου 1944.
4. Στις αρχές της δεκαετίας του 1950 έφυγε για πάντα στο Μιλάνο.
5. Έφτασε στη Ρόδο την 1.4.1949/Υπουργείο Δημοσίας Τάξεως/Γενική Διεύθυνση Αλλοδαπών/ αριθμ. 1/1/4/49α/16.4.1949.
6. Αρχείο Αντώνη Μαΐλλη. Το Διάταγμα με ημερομηνία 21 Ιουλίου 1944 δημοσιεύτηκε στο βιβλίο Κ. Τσαλαχούρης «Η οικονομική πολιτική της Ιταλίας στα Δωδεκάνησα», σελ. 166. Επίσης Κ. Τσαλαχούρης «Σελίδες Ιστορίας Ροδιακά και άλλα», σελ. 240-253.
7. Όπου υπάρχει (X) ο πατέρας πέθανε στη Ρόδο από φυσικό θάνατο πριν τη μεταφορά. Στην αντίθετη περίπτωση, πατέρας και γιος ή κόρη είχαν το ίδιο τραγικό τέλος.

[Ο κ. **Κώστας Τσαλαχούρης** είναι δημοσιογράφος, ιστορικός ερευνητής. Το παραπάνω άρθρο του έχει δημοσιευθεί στη **Ροδιακή**, 2.2.2005]

Ένας κόσμος χωρίς Εβραίους

Οι απόψεις του Ζαν-Πολ Σάρτρ για τον αντισημιτισμό

Ο Ζαν-Πολ Σάρτρ από πολύ νωρίς ασχολήθηκε με το θέμα του αντισημιτισμού. Ήδη το 1938 με τη νουβέλα του «L' Enfance d' un chef» (Η παιδική ηλικία ενός αρχηγού), ασχολείται με τη διαδρομή ενός νεαρού αστού, ο οποίος δείχνει σαν να μην έχει ποτέ του αντιληφθεί την ύπαρξη των Εβραίων. Σημαντικότερη κι ουσιαστικότερη προσφορά του Σάρτρ αποτελεί όμως το ολοκληρωμένο δοκίμιό του με τίτλο **Στοχασμοί για το εβραϊκό ζήτημα**. (Πρόσφατη ελληνική έκδοση - μετάφραση από το Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2006).

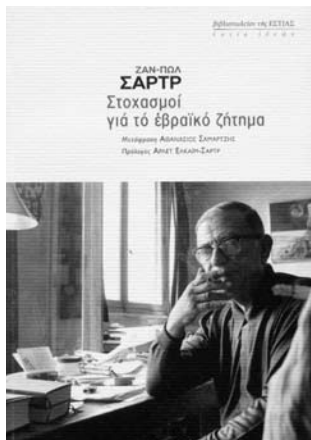
Το μελέτημα αυτό είχε πρωτοδημοσιευτεί το 1946, ευθύς μετά τον Πόλεμο, γραμμένο κάτω από επείγουσες συνθήκες για να εξετάσει την αυθεντικότητα του Εβραίου και να αντιμετωπίσει τον αντισημιτισμό ως συλλογικό φαινόμενο. Όπως γράφει στον πρόλογο της νέας έκδοσης του βιβλίου (το 2004) η Αρλέτ Ελκιάιγ - Σαρτρ, ο Σαρτρ ήθελε να τονίσει «ότι μολονότι γεννήθηκε Εβραίος και όποια και αν είναι η σχέση του με την εβραϊκότητά του, είναι ένας πολίτης ισότιμος με όλους τους άλλους Γάλλους και δεν ενσαρκώνει ένα διαβολικό και απροσδιόριστο μυστικό».

Ο σημερινός Εβραίος, ο μετά το Ολοκαύτωμα, αναμφισβήτητα δεν είναι ο προ το πολέμου Εβραίος. Ο Ιουδαϊσμός γενικότερα ξαναανακαλύφθηκε, εμπλουτίστηκε τις επόμενες γενιές. Ως εκ τούτου απευθυνόμενος σε μια χώρα αρκετά αντισημιτική όπως η Γαλλία, ο Σάρτρ θέλει να αφυπνίσει, να δια φωτίσει και να ξεσκεπάσει τα κίνητρα των αντισημιτών. Οι επιβιώσαντες του ναζισμού δεν έχουν ανάγκη οίκτου αλλά αναγνώρισης.

Μια πέτρα στα λιμνάζοντα νερά

Παρουσιάζοντας το συγκεκριμένο βιβλίο ο **Θανάσης Γιαλέτσης** έγραψε στην «Ελευθεροτυπία - Βιβλιοθήκη», 26.1.2007, τα παρακάτω:

Όταν πρωτοδημοσιεύτηκε, το 1946, αυτό το δοκίμιο του Σαρτρ έπεσε σαν μια πέτρα στα λιμνάζοντα νερά της γαλλικής δημόσιας ζωής. Οι λιγοστοί Εβραίοι επιζήσαντες, που επέστρεφαν τότε από τα στρατόπεδα συγκέντρωσης, έβρισκαν μια Γαλλία αδιάφορη για το δράμα τους. Ο γαλλικός λαός είχε αφοσιωθεί ολόψυχα στην προσπάθεια να αποκαταστήσει την εικόνα μιας αντιστασιακής Γαλλίας και ήθελε να σβήσει, αν ήταν δυνατό, την ανάμνηση της ζοφερής περιόδου που είχε μόλις προηγηθεί. Ο νέος εθνικός μύθος του αντιστεκόμενου γαλλικού λαού παραγνώριζε το γεγονός ότι το 1940 πολλοί Γάλλοι είχαν συμπαράταχθεί με την κυβέρνηση του

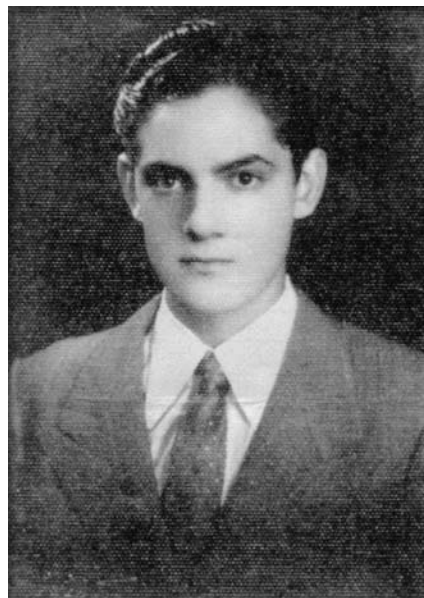

Πετέν και κανείς τους δεν διαμαρτυρήθηκε, στη συνέχεια, όταν η κυβέρνηση αυτή έλαβε ανησμητικά μέτρα. Ο Σαρτρ ήταν ο πρώτος που είχε την ηθική και διανοητική τόλμη να σπάσει αυτή τη σιωπή για τους Εβραίους και να βροντοφωνάξει: «Δεν υπάρχει ούτε ένας ανάμεσα μας που να μην είναι σε αυτή την κατάσταση όχι απλώς εκατό τοις εκατό ένοχος αλλά και εγκληματίας. Το εβραϊκό αίμα που έχυσαν οι ναζί χύνεται πάνω στα κεφάλια μας». Σύμφωνα με τον Σαρτρ, ο αντισημιτισμός είναι ένα πάθος, μια μανιακική και ανορθολογική κοσμαντίληψη και μια πίστη

που απαξιώνει το λόγο, το διάλογο και την εμπειρία, για να στηριχτεί στο μίσος, το θυμό και την οργή. Ο αντισημίτης είναι κατά κανόνα ο άνθρωπος του χαμηλού μέσου όρου, ο άνθρωπος των μαζών. Ο αντισημιτισμός είναι επομένως και «μια απόπειρα να δοθεί αξία στη μετριότητα». Είναι η πηγή μιας αρνητικής ταυτότητας που συγκροτείται σε αντιπαράθεση προς τον Εβραίο, ο οποίος ενσαρκώνει όλο το κακό του Σύμπαντος. Ο αντισημίτης είναι ένας άνθρωπος που φοβάται την αλλαγή, την κοινωνία, τον κόσμο, τον εαυτό του, τη συνείδησή του, την ελευθερία του, τα ένστικτά του, τις ευθύνες του, τη μοναξιά του. Ο Εβραίος λειτουργεί σαν ένα βολικό πρόσχημα που επιτρέπει στον αντισημίτη να καταπνίγει τους φόβους και τις αγωνίες του μπροστά στη νεωτερικότητα. Ο αντισημιτισμός βρίσκει την κοινωνική του βάση στη μικροαστική τάξη των πόλεων, η οποία, καθώς εγγράφεται σε μια πολύπλοκη πραγματικότητα, που στα μάτια της φαντάζει ανεξέλεγκτη και ακατανόητη, νιώθει πιο έντονα το τραύμα της απώλειας και της φθοράς των παραδοσιακών και συντηρητικών αξιών. Εντυπωσιάζει το γεγονός ότι ο Σαρτρ αμφισβητεί τη δημοκρατική πολιτική της αφομοίωσης, που είχε επιβληθεί ήδη από την εποχή της Γαλλικής Επανάστασης και που συναντούσε τη γενική συναίνεση στους κόλπους της Αριστεράς. Ο δημοκράτης διασώζει τον Εβραίο ως άνθρωπο, αλλά τον εκμηδενίζει ως Εβραίο, αφού θέλει να τον αποχωρίσει από τη θρησκεία του και την εθνική του κοινότητα για να τον ρίξει στη δημοκρατική χοάνη. Ο αντισημίτης θέλει να εξοντώσει τους Εβραίους και ο δημοκράτης θέλει να τους αφομοιώσει. Και οι δυο τους τελικά εύχονται έναν κόσμο χωρίς τους Εβραίους. Αυτή η τολμηρή υποστήριξη της αναγνώρισης της εβραϊκής ετερότητας στους κόλπους της γαλλικής κοινωνίας έρχεται ωστόσο σε αντίθεση με τον ορισμό που προτείνει ο Σαρτρ για τον εβραϊσμό ως απλό προϊόν του αντισημιτισμού. Ο Εβραίος, γράφει ο Σαρτρ, «είναι ένας άνθρωπος τον οποίο οι άλλοι άνθρωποι θεωρούν Εβραίο». Με άλλα λόγια, «είναι ο αντισημιτισμός που δημιουργεί τον Εβραίο». Την ίδια στιγμή αυτός, που προτείνει την αποδοχή των Εβραίων, ο Σαρτρ υποστηρίζει ότι η εβραϊκότητα δεν έχει αυτοτελή υπόσταση!

Την ημέρα που μπήκα στο Ζοντερκομμάντο του Άουσβιτς

του ΣΛΟΜΟ ΒΕΝΕΤΣΙΑ

Ο Σλόμο Βενέτσια

Η μουν 20 χρονών. Ερχόμουν από την Ελλάδα. Η μεταφορά μέχρι το Άουσβιτς ήταν ένα μαρτύριο. Έντεκα ημέρες σαν τα ζώα. Όμως η κόλαση, η αληθινή κόλαση, μου αποκαλύφθηκε την ημέρα που φτάσαμε, στις 11 Απριλίου του 1943. Με πήραν στο Ζοντερκομμάντο. Έγινα εργάτης του θανάτου.

Μόλις φτάσαμε με χώρισαν από τη μητέρα μου και τις αδερφές μου και ύστερα μ' έβαλαν σε καραντίνα, εκεί που τα Ες Ες απομόνωναν τους ανθρώπους για να αποφύγουν την εξάπλωση των μεταδιδόμενων ασθενειών στο στρατόπεδο. Όταν ρώτησα έναν κρατούμενο πού ήταν οι δικοί μου, μου έδειξε τον καπνό από το παράθυρο. Και ύστερα, είπε: «Όλοι αυτοί που δεν ήρθαν μαζί σας είναι ήδη στο δρόμο για τη λύτρωση». Δεν κατάλαβα.

Είχαν ήδη περάσει τρεις εβδομάδες όταν εμφανίστηκε ένας Γερμανός αξιωματικός. Δεν τους βλέπαμε συχνά σ' αυτό το στρατόπεδο – εδώ ήταν συνήθως οι Κάπο – επιλεγμένοι ανάμεσα στους κρατούμενους

για να μας επιβλέπουν – εκείνοι που φρόντιζαν για τη διατήρηση της τάξης. Μας έβαλε σε σειρά και διέταξε τον καθένα μας να πει το επάγγελμά του. Ήξερα ότι δεν έπρεπε να πω την αλήθεια. Είπα ότι ήμουν κομμωτής. Ένας φίλος είπε ότι ήταν οδοντίατρος ενώ στην πραγματικότητα δούλευε σε τράπεζα. Ήλπιζε ότι έτσι ίσως κατάφερνε να του αναθέσουν το καθάρισμα κάποιου οδοντιατρείου. Εκεί, τουλάχιστον, θα ήταν ζεστά. Τίποτε όμως δεν έγινε όπως το είχαμε φανταστεί. Ο αξιωματικός διάλεξε 80 άτομα, εκ των οποίων τους αδερφούς μου, τους ξαδέρφους μου κι εμένα.

Την επομένη το πρωί, μας έστειλαν στην παράγκα του Ζοντερκομμάντο, του «ειδικού κομμάντο». Η παράγκα εκείνη ήταν απομονωμένη από τα υπόλοιπα κτήρια, περιφραγμένη με αγκαθωτό συρματόπλεγμα και πίσω από τοίχους από τούβλα. Μόλις φτάσαμε, μας περίμενε ένας αξιωματικός. Με ρώτησε αν πεινούσα. Προφανώς! Ήταν πια ένας μήνας που έσφιγγα τη ζώνη μου τόσο που δεν μπορούσα να αναπνεύσω. Μου είχε πλέον γίνει εμμονή, αρρώστια.

Επέστρεψε με ένα μεγάλο κομμάτι άσπρο ψωμί και μαρμελάδα, αρκετά για να τα μοιραστώ με τα αδέρφια και τα ξαδέρφια μου. Μας φάνηκε σαν χαβιάρι. Μου είπε εμπιστευτικά ότι από εδώ και στο εξής θα υπήρχε πάντα αρκετό φαγητό. Τον ρώτησα γιατί. «Γιατί πρέπει να δουλέψετε στο κρεματόριο...εκεί όπου οι άνθρωποι καίγονται». Ποτέ δεν διευκρίνησε ότι οι άνθρωποι «για κάψιμο» έφταναν ακόμα ζωντανοί στο κρεματόριο.

Την πρώτη μέρα στο Ζοντερκομμάντο μας έστειλαν προς το κρεματόριο. Μείναμε όμως στην αυλή. Δεν μπήκαμε στο κτήριο. Αντί να μας βάλει μέσα, ο Κάπο μας διέταξε να ξεχορταριάσουμε και να καθαρίσουμε τον γύρω χώρο. Από περιέργεια και παρά την επίσημη απαγόρευση, πλησίασα το κτήριο και κοίταξα από το παράθυρο τι γινόταν μέσα. Τα πόδια μου παρέλυσαν. Είδα σώματα στοιβαγμένα το ένα πάνω στο άλλο. Ανθρώπους ακόμη νέους. Έτρεξα αμέσως στους άλλους να τους πω αυτό που μόλις είχα δει. Ο ένας πίσω από τον άλλο, και με

Κρεματόριο στο Άουσβιτς

προσοχή για να μην τους καταλάβει ο Κάπο, πήγαν κι εκείνοι με τη σειρά τους να δουν τι γινόταν. Ύστερα, με πρόσωπο κομμένο, χλωμό συνέχισαν να δουλεύουν.

Στις 2 η ώρα, ο Κάπο μας διέταξε να κατεβούμε στην αίθουσα που γδύνονταν. Εκεί μας έβαλε να φτιάξουμε σε πακέτα τα ρούχα που ήταν πεταμένα στο πάτωμα. Τρεις ώρες μετά μας μάζεψε. Νόμιζα ότι κόντευε πια το τέλος της μέρας, όμως, αντί να γυρίσουμε στις παράγκες, πήραμε ένα μονοπάτι μέσα από ένα δάσος με σημύδες. Δεν ακουγόταν τίποτα. Μόνο ο άνεμος που σφύριζε μέσα από τα κίτρινα φύλλα. Ξαφνικά έφτασε στ' αυτιά μας ένα μακρινό βουητό. Μπροστά σε μία μικρή φάρμα με αχυρένια σκεπή, το «λευκό σπίτι», όπως έμαθα αργότερα ότι το έλεγαν, το βουητό έγινε πιο έντονο: ήταν ανθρώπινες φωνές. Πάντοτε περίεργος εγώ, πλησίασα πιο κοντά. Ολόκληρες οικογένειες περίμεναν στη σειρά, 200 ή 300 άτομα. Τα παιδιά έκλαιγαν, η αγωνία κι ο

φόβος ήταν ζωγραφισμένα στα πρόσωπά τους. Τους έβαζαν να γδυθούν μπροστά στην πόρτα του σπιτιού και ύστερα να μπουν μέσα. Μόλις έκλεισε η πόρτα, έφτασε ένα φορτηγό με το σύμβολο του Ερυθρού Σταυρού. Από μέσα βγήκε ένας Γερμανός, πλησίασε με μία σκάλα και χωρίς αντιασφυξιογόνο μάσκα άδειασε μέσα από ένα μικρό άνοιγμα που βρισκόταν ψηλά στον τοίχο ένα κουτί. Οι κραυγές και τα κλάματα διπλασιάστηκαν. Αυτό κράτησε δέκα με δώδεκα λεπτά. Ύστερα, δεν ακουγόταν πια ο παραμικρός ήχος. Οι Γερμανοί μας έστειλαν κοντά στους λάκκους και μας διέταξαν να βγάλουμε τα σώματα από τους θαλάμους αερίων και να τα τοποθετήσουμε μπροστά στους λάκκους για να τα κάψουμε. Το άκρον άωτον του τρόμου, ανθρώπινο λίπος κυλούσε μέχρι μια γωνία, εκεί, ένα είδος δοχείου το συνέλεγε. Ήταν αυτό το λίπος που έπρεπε στη συνέχεια εμείς να μαζέψουμε για να τροφοδοτήσουμε τη φωτιά. Έπρεπε να βγάξω τα σώματα από τον θάλαμο αερίων και να τα μεταφέρω στους φούρνους των κρεματορίων. Όταν προσπαθού-

σαμε να τραβήξουμε τα πτώματα από τα χέρια, εκείνα μας γλιστρούσαν μέσα σε λίγα λεπτά. Ο πιο απλός τρόπος για να αποφύγουμε την άμεση επαφή μ' αυτόν τον αποτρόπαιο θάνατο, ήταν να πιάσουμε τους νεκρούς από τον αυχένα με τη βοήθεια ενός μπαστουνιού, κάτι που δεν μας έλειπε δυστυχώς ποτέ, καθώς ήταν κάθε μέρα πολλοί οι ηλικιωμένοι ανάμεσα στα θύματα των αερίων.

Το βράδυ, παρά την πείνα που με βασάνιζε, μου ήταν αδύνατον να αγγίξω το ψωμί που μας είχαν δώσει κι έπειτα από τότε δεν είχα ποτέ ξανά μια κανονική ζωή. Δεν μπόρεσα ποτέ πια να προσποιηθώ, όπως όλοι, ότι όλα είναι καλά, ούτε να χορέψω ή να διασκεδάσω ξέγνοιαστος. Ό,τι κι αν έκανα, το μυαλό μου γύριζε συνέχεια στο στρατόπεδο. Λες και η «δουλειά» που μ' έβαλαν εκεί να κάνω δεν μπορούσε να βγει ποτέ από το μυαλό μου. Στην πραγματικότητα, δεν βγαίνει ποτέ κανείς από το κρεματόριο.

* [Ο **Σλόμο Βενέτσια** γεννήθηκε στις 29 Δεκεμβρίου 1923 στη Θεσσαλονίκη και είχε ιταλική καταγωγή. Εκτοπίστηκε με την οικογένειά του το 1943—όπως και το μεγαλύτερο μέρος των Εβραίων της Θεσσαλονίκης, μετά που οι Γερμανοί πήραν υπό τον έλεγχό τους την Ελλάδα, τον Απρίλιο του 1941. Στάλθηκε στο Άουσβιτς-Μπιρκενάου, εκεί του ανατέθηκε η συντήρηση των θαλάμων αερίων. Η μαρτυρία του, που εκδόθηκε πρόσφατα στη Γαλλία, είναι μία πλήρης, ακέραιη διήγηση, χωρίς την παραμικρή επιτήδευση: «*Ζοντερκομμάντο. Στην κόλαση των θαλάμων αερίων*» (*Sonderkommando. Dans l'enfer des chambres a gaz*), από τις εκδόσεις Albin Michel.

Δημοσιεύτηκε στο **Paris Match**,
5 Απριλίου 2007.

Μετάφραση στα ελληνικά:
Γαρυφαλλιά Μίχα]

Κύκλοι

Διήγημα του ΚΩΣΤΑ ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Είναι αλήθεια πατέρα; Είναι αλήθεια ότι δεν είμαι κόρη σας;

Τον ρώταγε με ταραχή, με την ψυχή στα μάτια, όλη αγωνία. Αυτός ταραχτήκε. Προσπάθησε να την καθησυχάσει.

– Τι είναι αυτό παιδί μου; Πού το βρήκες;

– Άσε το “πού το βρήκα”, θα σου πω. Αποκρίσου μου πρώτα: Δεν είμαι παιδί σας πραγματικό;

– Κατάλαβες ποτέ σου κάτι τέτοιο; Δεν σε αγαπούμε πάντα;

– Άλλα μου λες! του επιμένει.

Την είδε να υποφέρει, ανυπόμονη ν’ ακούσει την αλήθεια από το στόμα του. Κατάλαβε ότι δεν θα μπορούσε να την παραπλανήσει με άλλα λόγια και να της αποφύγει την καθαρή απάντηση. Εξάλλου την πρόσεξε απ’ την αρχή με τι ορμή πέρασε την αυλή και μπήκε στο δωμάτιό του, αφήνοντας την πόρτα τουμισάνοιχτη.

– Ωραία, θα σου απαντήσω, αφού με αναγκάζεις -την ηρέμησε. Μα πριν κλείσει την πόρτα.

Αυτή υπάκουσε. Προχώρησε ως την πόρτα και την έκλεισε. Στάθηκε πάλι μπρος του. Αυτός της πρότεινε:

– Κάθησε. Δεν είναι με μια λέξη η απάντηση. Ούτε με δύο. Πάει μακριά η ιστορία. Δεν θα σου κρύψω τίποτα. Πρέπει όλα να τ’ ακούσεις.

Της έδειξε ένα κάθισμα κοντά του. Η Άρντα έδειξε να ξαναπαίρνει το σεβασμό που του ’χε και που, πάνω στη βιάση της να μάθει την αλήθεια, φάνηκε πως τον έχανε καθώς έφτασε από έξω τρέχοντας. Κάθησε και τον κοίταζε κατάματα. Πρώτη φορά της πρόσεξε μεμιάς να τον βαραίνουν τα χρόνια του σα να ’ταν περισσότερα. Τον είδε ξαφνικά ότι γερνούσε.

– Θα γυρίσουμε πενήντα χρόνια πίσω, άρχισε να της λέει μαλακά, σαν να τον πλήγωνε η ιστορία που θα ξετύλιγε. Τότε στους μεγάλους διωγμούς των Αρμένιων.

– Τι σχέση έχουν αυτοί; τον έκοψε η κόρη.

– Έχουν. Γιατί από αυτούς ξεκινά κι η δική σου ιστορία. Τα μισοξέρεις τα πράγματα. Ήμουν τότε μόλις πέντε χρονών. Η οικογένειά μου ζούσε σ’ ένα χωριό της Κιλικίας πιο δω απ’ το Βόσπορο, στο δρόμο για τη Μικρασία και την Άγκυρα. Πολλοί οι δικοί μας εκεί, μαχαλάδες ολόκληροι μονάχα Αρμένιες. Αλλού, πιο πέρα, χωριά και μαχαλάδες των Ελλήνων. Κι εμείς κι αυτοί ήσυχoi. Ζούσαμε με τους Τούρκους μονιασμένα. Όμως μέσα μας είχαμε πάντα το φόβο πως μπορούσε να ξεσπάσει το κακό και στα χωριά μας, γιατί πιο πριν στο 15 είχαν προηγηθεί αλλού άλλοι διωγμοί απ’ τους Τούρκους. Σφαγές άγριες, φωτιές σ’

εκκλησίες μας, κι ομηρίες αθώων, που δεν ξαναφάνηκαν ποτέ. Ενάμισο εκατομμύριο οι ξεγραμμένοι.

– Πατέρα... Πήγε να τον σταματήσει η κοπέλα, αλλά ο Γικόρ την άφησε, συνέχισε.

– Ένας ακόμη θα ήμουν κι εγώ αν κάποιος καλόψυχος Τούρκος δεν προλάβαινε να με κρύψει τότε που ορμούσαν στο χωριό με τ’ άλογά τους οι αγριεμένοι στρατιώτες που ’χαν διαταγή του Κεμάλ για πλήρη εξολοθρεμό των Αρμένιων. Με κατέβασε με τον κάδο σ’ ένα πηγάδι και μια ολόκληρη μέρα, ώσπου να φύγουν οι δήμιοι, με άφησε κρεμασμένο εκεί μέσα να τρέμω απ’ το φόβο μου. Πέντε χρονών παιδάκι, πόσο κουράγιο να ’χω. Σα σκοτεινίασε και το χωριό ερήμωσε, κι εστοίχειωσε απ’ το χυμένο αίμα, ο καλός Τούρκος - να ’ναι αλαφρύ το χώμα του - τράβηξε το σχοινί και με τον κάδο με ανέβασε απάνω. “- Μην τρέμεις...” μου είπε. “- Σώθηκες”. Με αγκάλιασε, μου έβαλε ρούχα τούρκικα και μεσ’ στη νύχτα φύγαμε, με πήγε στο Αϊβαλί κι άρχισε κει να ζει μαζί μ’ εμένα. Κανένας δεν τον γνώριζε εκεί ίσαμε τότε. Ούτε κι εμένα βέβαια, αν ήμουν Χριστιανόπουλο, Αρμενάκι. Δούλευε για παπλώματα, τίναζε το μπαμπάκι όπου τύχαινε και μ’ έσερνε μαζί του. Μ’ έθρεφε και με φρόντιζε σα να ’μουν το παιδί του. Κι άμα τον ερωτούσα τι έγιναν οι δικοί μου που τους πήραν, ποτέ δεν μου απαντούσε ότι σφάχτηκαν, μα μου έδινε ελπίδες ότι μια ημέρα θα φανούν. Ώσπου πέρασαν χρόνια και δεν πίστευα. Τότε είχα φτάσει δώδεκα χρονών. Γυρίζαμε σε άλλα χωριά, με αραμπά. Μια ημέρα εκεί που φτάσαμε κάποιος με βλέπει επίμονα. Στο πρόσωπό μου αναγνωρίζει άλλου τη μορφή, κρίνει πως είμαι γιος του. Δε λαθεύεται. Είναι κι αυτός Αρμένις που ήξερε τον πατέρα μου και τράβαγε κατάδικος μαζί του. Κατάφερε και το έσκασε και ζούσε. Μια άλλη ημέρα λοιπόν, που ήμουν μονάχος μου, ζυγώνει και μου λέει. “- Σένα δε σου ’χουν κάνει το σουνέτι”. Περιτομή εννοούσε. “- Δεν είσαι μουσουλμάνος γεννημένος”. Με ξάφνιασε. Κι από την ταραχή μου βεβαιώθηκε. Αλλά με καθησύχασε. “- Κι εγώ Αρμένις είμαι ... Γλυτωμένος. Ζω για να θυμάμαι πόσα έπαθε ο λαός μας απ’ τους Τούρκους. Μας ξεκλήρισαν!” Με χάραξαν τα λόγια του, μπήκαν μεσ’ στην ψυχή μου.

Από τότε, όσες ημέρες είμασταν εμείς κι αυτός σ’ εκείνο το χωριό, ξέφευγα απ’ τον σωτήρα μου κρυφά και πήγαινα σε αυτόν και μου μιλούσε. “- Όλοι φονιάδες είναι!” μου εκμυστηρευόταν για τους Τούρκους. “- Κανένας τους δεν ξεσηκώθηκε ποτέ για όσες σφαγές μας γίνηκαν. Όλοι τις αποδέχτηκαν. Κι άμα μονιάζουμε με αυτούς, είναι σάμπως να φτύνουμε στη μνήμη των νεκρών μας και να

τους απαρνιόμαστε. Αμαρτάνουμε...” Μου έβαλε ιδέα μέσα μου, να φύγω από τον Τούρκο μου. Μου ‘πε να μάθω γράμματα, αρμένικα, γιατί άμα θα διαβάζω θα ‘ναι σα να μιλάω με τους γονιούς μου και τα χαμένα αδελφια μου...

Βουρκώθηκαν τα μάτια του καθώς τα διηγόταν όλ’ αυτά, πνίγηκε απ’ τη συγκίνηση η φωνή του. Κόμπιασε, πήρε ανάσα και συνέχισε στην κόρη, που πια σώπαινε.

– Πάλεψα καιρό μέσα μου τι δρόμο να τραβήξω. Να μείνω με τον Τούρκο, τον προστάτη μου, ή να δείξω την ευλάβεια μου σε όλους τους αγιασμένους μου, στο Γένος μας. Να μη σ’ τα λέω πολλά, με τράβηξε στο δεύτερο. Να μαι σωστός Αρμένης, με την πίστη μου. Ασπάστηκα τον Τούρκο μου, που έκλαιγε απ’ όση αγάπη μου ‘χε και δίχως να πω τίποτα, του έφυγα, να πάω να βρω στην Πόλη τον Αρμένη, γιατί εκεί πέρα ζούσε πια, χαμένος μεσ’ στον κόσμο της. Γίνηκα πια παιδί του. Αρμενόπουλο. Μ’ έμαθε να διαβάζω. Μου έδινε του Τουμανιάν* τα ποιήματα και τ’ άρθρα του για τα δεινά του έθνους μας, που τα ‘χε φυλαγμένα για όποιον Αρμένη έβρισκε. Μου φύσηξε στα βάθη μου αρμένικη πνοή, σαν να με ανάστησε. Μ’ έβαλε και στο δρόμο για να ζήσω. Έμαθα τα χαλιά, το εμπόριό τους. Πρόκοψα. Και θυμόμουν κι εγώ όλα τα ιερά μας. Με αυτά ζούσα. Όμως συνάμα μέσα μου είχε ριζώσει κι άλλο. Η ευγνωμοσύνη, κόρη μου. Η ευγνωμοσύνη μου γι’ αυτόν που με είχε σώσει. Του χρώσταγα μια υπόσχεση. Κι έψαξα να τον βρω, απ’ όπου πέρναγα. Κάποια ώρα τον απάντησα. Γέροντα πια, σαν να τον γέρασε κι η εγκατάλειψή μου. Του φίλησα τα χέρια, τον αγκάλιασα. “- Έτσι έπρεπε να γίνει...” του εξήγησα. “Οι νεκροί υπάρχουν μέσα μου...” Μ’ ένιωσε, με συγχώραγε. “- Όμως σου λέω ακόμα - του συνέχισα - αυτό που μου έκαμες εσύ, το άγιο καλό, εγώ τάζω στη ζήση μου να κάμω σ’ έναν άλλον, όπου τύχει. Κι άμα μπορώ, διπλό και πιο μεγάλο... Γιατί έτσι πρέπει να γίνεται Η αγάπη, η καλοσύνη να φτουράνε ...” Έλαμψε η μορφή του ικανοποίηση. Με αγκάλιασε, με φίλησε. “- Σύρε παιδί μου ...” μου είπε. Τον άφησα. Κι έπραξα, όταν μου έτυχε, ύστερα από χρόνια, ό,τι υποσχέθηκα ...

Η Άρντα είχε βουρκώσει σιωπηλή. Τώρα δεν είχε σθένος να μιλήσει. Άκουγε μόνο:

– Απ’ το σημείο αυτό πιάνεται η ιστορία σου. Όσο μεγαλύτερα έβλεπα πως οι διωγμοί των Χριστιανών δεν είχαν τελειώσει στην Τουρκία. Πάντα τούτοι θα γύρευαν αιτία για να διώξουν ως και τον τελευταίο μας, ν’ αρπάξουν όσ’ απόμεναν δικά μας. Γι’ αυτό με σήκωσε άνεμος και ήρθα στην Ελλάδα. Άνοιξα στην Καβάλα μαγαζί κι ύστερα στη Θεσσαλονίκη πιο μεγάλο. Εκεί με βρήκε ο πόλεμος, τα τραγικά της κατοχής. Δίπλα στο μαγαζί μου κι από πίσω στο ίδιο τετράγωνο είχαν Εβραίοι μαγαζιά. Ζόριζε η κατάσταση γι’ αυτούς. Μια ημέρα η γυναίκα κάποιου Εβραίου γύριζε απ’ τον γιατρό με το μωρό στην αγκαλιά, τριών μηνών

– Πες όνομα! - πιάστηκε από τα λόγια του η κοπέλα.

– Σαρίτα την έλεγαν.

– Βγήκε σε μιαν αυλίτσα που μας ένωνε κι είχαμε ένα κοινό αποχωρητήριο. Αφήναμε όλοι πράγματα εκεί, κιβώτια κασόνια... Άπλωνα εγώ χαλιά ν’ αεριστούν ... Μια γειτονιά κάναμε όλοι αγαπημένοι. Ξάφνου εκείνο το πρωί άκουσα θόρυβο, φωνές, αλλαγαμούς και πυροβολισμούς απανωτούς. Βγήκα, ρώτησα ανήσυχος. “- Τι τρέχει;” “- Πιάνουν στον πίσω δρόμο τους Εβραίους!” μου απάντησε ένας γείτονας με φόβο. “- Να μη σ’ τα λέω πάλι πολλά εκείνοι οι δύστυχοι ήτανε...”

– Οι γονιοί μου - του πρόσθεσε η Άρντα με σιγανή φωνή απ’ την ψυχή της.

– Ακριβώς. Όταν οι Γερμανοί τους τράβηξαν απάνω στο καμιόνι όπου ήταν κι άλλοι, βγήκα έξω στην αυλίτσα για να μπω στο μαγαζί του γείτονα, από πίσω, και να κλείσω τις πόρτες του, να μην το κλέψει κάποιος. Αλλά δεν πρόλαβα να μπω. Εκεί δα στην αυλίτσα με σταμάτησε το κλάμα του μωρού, που η Σαρίτα, η μάνα του, άφησε κοιμισμένο σε μια στίβα χαλιά μου, για να μπει στον απόπατο μονάχη της. Μόλις εκείνη τη στιγμή ξυπνούσε το καημένο κι άρχιζε να κλαίει. Στάθηκα και το κοίταξα. Σκέφτηκα τι περιμένει τους δύστυχους γονιούς του και - δε σου λέω ψέμματα - σ’ ένα λεπτό θυμήθηκα ότι κι εμένα κάποτε κάποιος με είχε γλυτώσει. Κι αμέσως σε άρπαξα στην αγκάλη μου και σ’ έχωσα στο μαγαζί, σ’ έκρυψα πίσω από χαλιά και σφάλισα τις πόρτες μπρος και πίσω.

Η Άρντα είχε πια κατεβάσει το κεφάλι και του έσφιγγε το χέρι. Έκλαιγε σιωπηλά, στα δάχτυλα του στάλαζαν τα δάκρυα της ... Σώπασε λίγο κι ο Γικόρ σάμπως κι η διήγησή του να τον κούραζε. Πήρε πάλι κουράγιο και συνέχισε.

– Δεν έχει αξία να σου πω πώς σε μεγάλωσα

– Ν’ ακούσω.

– Μια χριστιανή λεχώνα σε θήλαζε και σένα. Τη μέρα, σε κρατούσε αυτή μαζί με το δικό της βρέφος, και τις νύχτες σε κοιμίζα στο πλάι μου μέσα στο μαγαζί μου, στα χαλιά μου. Δύο-τρεις εκεί στο δρόμο μου κατάλαβαν πως σ’ έκρυβα. Έρχεται μια κοπέλα που, από καιρό με κοιτάζε, και σα να με συμβούλευε μου λέει. “- Γικόρ χωρίς μητέρα δε μεγαλώνει το παιδί, θα περπατήσει και θα βγει στο δρόμο, θ’ ακουστεί πως είναι των Εβραίων και το συμάζωξες ...” “- Το ξέρω. Μα τι να κάμω;” ρώτησα. “- Να του χαρίσεις μάνα” μου αποκρίθηκε απλά καθώς το ένιωθε. “- Και τράβηξε μαζί της κάπου αλλού, όπου να μη σας ξέρουν πως το έχετε ...” Την κοίταξα. “- Θέλεις και τούτης τ’ όνομα;”

Σήκωσε τη ματιά της η κοπέλα προς τη φωτογραφία δίπλα, στο έπιπλο και ψέλλισε.

– Ελισάβετ.

– Σε αγάπησε κι η σχωρεμένη απ’ την αρχή σαν να ‘σουν το παιδί της, που το γέννησε. Ή μήπως αμφιβάλεις;

– Όχι για όνομα του Θεού. Μου ‘χε λατρεία ...

– Έφυγε με το μυστικό. Πριν ξεψυχήσει μου είπε: “- Βαρύ φορτίο σου αφήνω αγαπημένε μου. Πώς θα το

βγάλεις πέρα, αν κάποια ώρα βρεθείς στα δύσκολα να της το φανερώσεις, θα 'σαι τότε μονάχος της μαζί της." Και να που γίνηκε έτσι ξαφνικά

Σώπασαν πάλι λίγο, της κράτησε το πρόσωπο για να κοιτάζονται ίσα μεσ' στα μάτια.

– Σου τα είπα όσα είχα. Τώρα κι εγώ ν' ακούσω. Πώς σου ήρθε και με ρώτησες;

– Η αληθινή μου μάνα, η Σαρίτα, δεν πέθανε εκεί που τους επήγαν, στο Άουσιβιτς, για θάνατο. Επέζησε. Ήταν στους λίγους τυχερούς που τους απελευθέρωσαν οι Ρώσοι στρατιώτες σα μπήκαν στο στρατόπεδο. Την έβαλαν σ' ένα νοσοκομείο στην Τσεχία, γιατί ήταν από εξάντληση, έτοιμη να πεθάνει. Εκεί ένας γιατρός την ερωτεύτηκε, τη φρόντισε, την κράτησε καιρό.

– Θα ήταν όμορφη πάντα

– Τη ζήτησε γυναίκα του Αυτή δέχτηκε. Είχε ακούσει κιάλας ότι απ' τους Εβραίους της Θεσσαλονίκης, ελάχιστα μονάχα διασώθηκαν, έκρινε ότι όλα πίσω της είχαν χαθεί οριστικά και δέχτηκε την πρόταση. Παντρεύτηκε τον Τσέχο. Άρχισε νέα ζωή

– Πήγε καλά;

– Έτσι μου είπε. Ησυχασμένη πια, και με τις μνήμες της. Όσπου πριν από λίγο συνάντησε στην Πράγα ένα πολιτικό φυγάδα απ' τη Θεσσαλονίκη που σας γνώριζε. Αυτός της αποκάλυψε πως το μωρό της το έσωσε ο Αρμένης.

– Κι άρχισε να το αναζητεί. Πού το 'χε πάει ο Αρμένης, συμπέρανε ανήσυχος ο Γικόρ.

– Όπως τα λες. Βρήκε εμένα πρώτα. Σήμερα, πριν να 'ρθώ, συναντηθήκαμε.

Ο Γικόρ ένιωσε την απειλή της μοίρας του, έψαξε να ξεφύγει από τον ίσκιο της.

– Έκαμε άλλα παιδιά; Τη ρώτησες;

– Δύο με τον Τσέχο. Αγόρια.

Ο Γικόρ θάρρηψε ότι πιανόταν από κάπου.

– Έχει την οικογένειά της λοιπόν ...

– Μα είμαι κι εγώ παιδί της ...

Σκέφτηκε ο θετός γονιός προτού να πει κάτι άλλο.

– Δεν θα σου κρίνω τίποτα, κανένα. Φτάνεις τα εικοσιπέντε σου, είσαι μεγάλη πια και πήρες μόρφωση για να μπορείς να τα ζυγίσεις όλα μοναχή σου. Να κρίνεις κάθε βήμα όσων σε αγάπησαν.

Του έπιασε αυτή το χέρι. Αυτός το τράβηξε ήρεμα.

– Άσε με τώρα. Θέλω να μείνω μόνος μου, να ετοιμαστώ για όλα.

Μιλούσε με φόβο στην ψυχή του. Έβλεπε τη ζωή να κάνει κύκλους απρόβλεπτους, συχνά, κι αυτόν που 'χε αρχινήσει κάπου αλλού με την παλιά γειτονισιά του, την Εβραία, τώρα τον εφοβόταν, πως θα του έκλεινε.

Χαμήλωνε το φως μεσ' στο δωμάτιο. Το δειλινό που έπεφτε έξω έφερνε απ' το ανοιχτό παράθυρο το άρωμα των ανθισμένων νερατζιών κι απαλή ψύχρα. Ο Γικόρ ένιωσε κάποιο ρίγος, μα δεν έκρινε αν ήταν απ' την ψύχρα του Απριλίου ή από κακό προαίσθημα.

– Ξέρω θα ξαναπάς γρήγορα να την βρεις, είπε σιγά.

Ίσως κι απόψε.

– Αύριο, του ομολόγησε η κοπέλα χαμηλά. Όμως πες μου εσύ ακόμη, αν μπορείς. Εγώ τώρα τι είμαι; Αρμένισα, Εβραία, Ελληνίδα;

Έδειχνε - κι ας μιλούσε σιγά - να βασανίζεται. Ο Γικόρ, που σε μιαν ώρα μέσα πήρε χρόνια, της αποκρίθηκε απλά, στον ίδιο τόνο:

– Άνθρωπος.

– Μια λέξη είναι αυτό. Τι κάνω, τι μου πρέπει; Και πάλι απλή και χαμηλή η απόκρισή του:

– Ν' αγαπάς

Το άλλο πρωί η Άρντα έφυγε νωρίς από το σπίτι σαν να μην είχε ύπνο. Απόφυγε ν' απαντηθεί με τον Γικόρ και βγήκε γρήγορα έξω, νηστική. Έλειψε όλη τη μέρα και γύρισε αργά το δειλινό. Αυτός την άκουσε απ' το ανοιχτό παράθυρό του και την πρόσμενε ασάλευτος για να φανεί στην πόρτα του με την απόφασή της. Μέτραγε τις στιγμές με τους γρήγορους χτύπους της καρδιάς του. Όσπου την είδε μπρος του. Χαμήλωσε το βλέμμα του. Σιγά:

– Συναντηθήκατε;

– Ναι. Και θέλει να 'ρθει να σε δει. Έδειχνε σκεπτική.

– Της είπα τι αποφάσισα ...

Κρεμάστηκε απ' τα χείλια της αυτός. Την άκουσε να λέει:

– Θα μείνω έτσι όπως είμαι, εδώ που βρέθηκα. Μαζί σου. Και θα την αγαπώ κι αυτή γιατί είναι μάνα μου. Θα την βλέπω όποτε έρχεται, κι άλλοτε θα πηγαίνω εκεί που βρίσκεται.

Γονάτισε μπροστά του και τον έβλεπε στα βουρκωμένα μάτια του, κι αυτή με υγρό θόλωμα. Τον χάιδεψε στο μάγουλο.

– Δεν σε πειράζει αυτό; Έτσι Γικόρ, πατέρα μου;

Αυτός δεν έβγαλε φωνή, της χαμογέλασε. Και φωτιζότανε καθώς μια ανταύγεια του δειλινού έπεφτε απ' το ανοιχτό παράθυρο επάνω του. Και τούτη η ίδια ανταύγεια του έδειχνε - σαν να την αποκάλυπτε πρώτη φορά στη ζήση του - μεσ' στο άρωμα των νερατζιών όλη την ομορφιά της θετής κόρης του.

** Οβανές Τουμανιάν. Σημαντικός ποιητής των Αρμενίων και αρθρογράφος με πνοή πατριώτη για τα εθνικά τους ζητήματα. Γεννήθηκε στα 1859 στον Καύκασο κι έγραφε ποιήματα λυρικά από νεαρή ηλικία. "Τα τραγούδια της πατρίδας μου" είναι το αγαπημένο βιβλίο των Αρμενίων.*

[Ο κ. Κώστας Ασημακόπουλος είναι σκηνοθέτης, σεναριογράφος, θεατρικός συγγραφέας, πεζογράφος. Για το πεζογραφικό του έργο έχει τιμηθεί τρεις φορές από την Ακαδημία Αθηνών, επίσης τρεις φορές με το α' κρατικό βραβείο θεάτρου κ.ά. διακρίσεις. Κύρια πεζογραφικά έργα του "Ο βασιλιάς και το άγαλμα", "Η γενιά των αιχμαλώτων", "Ο χορός των κληρονόμων", "Το πηγάδι με τ' άστρα" κ.ά. Έχει επίσης γράψει τα σενάρια πάνω από σαράντα ταινιών. Το παραπάνω διήγημά του είναι από τη συλλογή "Τα παιδιά"].

Βιβλίο

ΦΡΕΝΤΕΡΙΚ ΤΖ. ΚΑΚΙΣ:

Η κληρονομιά του θάρρους

(Εκδόσεις Σ. Ι. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα, 2006)

Έχουν γραφτεί πολλά βιβλία για το Ολοκαύτωμα. Τα περισσότερα αναφέρονται σε επιζώντες των στρατοπέδων συγκέντρωσης και περιγράφουν τις φρικαλεότητες που αυτοί αντιμετώπισαν, τα βασανιστήρια αθώων ανθρώπων και το θάνατο εκατομμυρίων στους θαλάμους αερίων. Είναι λίγες, όμως, οι ιστορίες που αναφέρονται σε όσους γλίτωσαν επιλέγοντας να αντισταθούν και να πολεμήσουν τους Ναζί. Το εξαιρετικό βιβλίο του Φρέντερικ Τζ. Κάκισ «Η κληρονομιά του θάρρους - Οι περιπέτειες και η επιβίωση μιας ελληνοεβραϊκής οικογένειας που αρνήθηκε να υποκύψει στους Γερμανούς», αφηγείται την ιστορία μιας εβραϊκής

οικογένειας από τη Θεσσαλονίκη που ανέβηκε στα βουνά, με τους αντάρτες, και μέσα από αφάνταστες περιπέτειες των μελών της κατόρθωσε να επιβιώσει. Φτάνοντας μέχρι τις ΗΠΑ.

ΔΗΜΗΤΡΗ ΚΑΪΜΑΚΗ:

α) Τα χειρόγραφα του Κουμράν και η θεολογία τους

β) Τα ελοχίμ δεν θα ταραχθούν εις τον αιώνα

γ) Η Ιουδαϊκή αποκαλυπτική γραμματεία και η θεολογία της

(Εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 2007)

Τα τρία βιβλία του Καθηγητή της Παλαιάς Διαθήκης στη Θεολογική Σχολή του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης ασχολούνται με σημαντικές θεολογικές ενότητες από την Π. Διαθήκη. Ο συγγραφέας εξετάζει το ιστορικό πλαίσιο μέσα στο οποίο γράφτηκαν τα κείμενα που εξετάζει, σε συσχέτισμό με την εξέλιξη της ιουδαϊκής θεολογικής σκέψης. Με αναφορά στις νέες ιστορικές πηγές που έχουν ανακαλυφθεί (Χειρόγραφα της Νεκράς Θαλάσσης, ευρήματα του Κουμράν

κ.λπ.) στα προαναφερόμενα βιβλία γίνεται όχι μόνον εξαντλητική ανάλυση των θεμάτων, αλλά σε μερικά σημεία κυρίως της αποκαλυπτικής ιουδαϊκής γραμματείας γίνεται καταφανής ο συνδυασμός κρίκος ανάμεσα στην Παλαιά και την Καινή Διαθήκη.

ΚΩΝ. ΧΑΛΒΑΤΖΑΚΗ:

Οι υπόγειες πολιτείες της Καππαδοκίας και άλλα

ιστορήματα

(Αθήνα, Μάλλιαρης - Παιδεία)

Στο περιηγητικό χρονικό στις πατρογονικές εστίες αιώνων των Ελλήνων του κ. Κ. Χαλβατζάκη (Αϊβαλιώτης ο ίδιος) περιέχονται ιστορικά, λαογραφικά κ.λπ. στοιχεία με χρονολογικά ντοκουμέντα. Οι δημοσιευόμενες ιστορίες για τις κατακόμβες της Καππαδοκίας και τους ανθρώπους της (ιστορικά πρόσωπα και σύγχρονες παρουσίες) δίνουν διηγήσεις ζωντανές που γοητεύουν για το χθες και το σήμερα. Πρόκειται για ένα άλλο «κοίταγμα» της όλης περιοχής, πολύ διαφορετικό από τα συνηθισμένα.

«Αντισημιτισμός»

► Συνέχεια από τη σελίδα 2

χε. Επικαλούμαστε παράγοντες έξω από μας και κυρίως συνωμοσίες. Δεν μπορούμε, π.χ. να καταλάβουμε την «παγκοσμιοποίηση». Την καταλαβαίνουμε σαν αποτέλεσμα διεθνούς συνωμοσίας. Όταν έγινε η επίθεση εναντίον των Διδύμων Πύργων, την επομένη η ανθρωπότητα πληροφορούνταν ότι μεταξύ των θυμάτων δεν υπήρχε ούτε ένας Εβραίος! Άρα, η επίθεση ήταν και αυτή μια συνωμοσία των Εβραίων! Άπειρα τα παραδείγματα, όπου ακόμη και φυσικές καταστροφές είχαν αιτία τους Εβραίους.

ΑΛΛΟΙ ΕΠΙΡΡΙΠΤΟΥΝ ΤΗΝ ΕΥΘΥΝΗ για την πολιτική του κράτους του Ισραήλ σε όλους τους Εβραίους του κόσμου. Ένας λαός κατατρεγμένος και υπό συνεχή διωγμό είναι φυσικό να υπερασπίζεται το δικό του κράτος. Το ίδιο έκαναν και οι Έλληνες της Διασποράς για το μικρό κρατίδιο που προέκυψε από την Επανάσταση του 1821.

ΠΙΣΤΕΥΩ ΟΤΙ Ο ΑΝΤΙΣΗΜΙΤΙΣΜΟΣ είναι μορφή νοητικής καθυστέρησης που με κατάλληλη χειραγώγηση καταλήγει σε μαζική ψύχωση...

[Καθημερινή, 22.6.2007]

“CHRONIKA”

Edition of the Central Board of Jewish Communities in Greece

36, Voulis str., 105 57 Athens, Greece, Tel.: ++30-210-32 44 315, fax: ++30-210-33 13 852

e-mail: hhkis@ath.forthnet.gr Web site: www.kis.gr

Summary of Contents of Issue 210, vol. 30

July - August 2007

✓ Well-known journalist Antonis Karkagiannis has published an article in ‘Kathimerini’ daily newspaper entitled ‘**Anti-Semitism**’, releasing a searing attack on the results of an opinion poll, according to which 25% of the Greek population would not want a Jew living in their neighbourhood despite the fact that they too are Greek citizens with all the same rights and obligations emanating from this citizenship.

✓ Folklore historian Stratis Molinos presents facts and poses questions about the **Jewish presence on the island of Lesbos** (Aegean Sea).

✓ The historic text first published in a Kastoria (West Macedonia) newspaper in 1920 is reprinted. The text is an account of a **ceremony held in Kastoria Synagogue** to celebrate the declaration of Palestinian independence – following the Conference of San Remo when Great Britain was given the mandate for the area. During the celebration addresses were given by the incumbent Rabbi of the Community and by the Head Teacher of the Jewish School. The speakers also included prominent people of the city.

✓ On 23rd July 1944 the **Jews of Rhodes** were deported and sent to Auschwitz. Journalist Kostas Tsalahouris (5 years old at the time) has published an account of the events as he remembers them in a local newspaper. He includes the names of the **Alhadeb family, which lost 137 members to the crematoria**.

✓ In 1946, in his book entitled ‘**Reflections sur la question Juive**’, Jean-Paul Satre published an essay in which he examined Anti-Semitism as a mass phenomenon. Journalist Thanasis Gialketsis reviews the book now that it has come out in Greek, and asks what the world would be like without Jews.

✓ An article published in the French magazine ‘Paris Match’ (5th April 2007) following the publication of

the book ‘**Sonderkommando. Dans l’ enfer des chambres a gaz**’ is reprinted here. It is an account by Shlomo Venezia, a Jew from Thessaloniki who was deported to Auschwitz and worked in the crematoria.

✓ ‘Circles’, the short story about how a **young Jewish girl from Thessaloniki** is rescued during the German occupation, from well-known writer and dramatist Kostas Asimakopoulos’ collection of short stories entitled ‘The Children’, is also reprinted.

✓ The issue ends with **book reviews**.

Translated from Greek by: *Kay-Elvina Sutton*

Front cover: *From the old Jewish district of Rhodes: In the background, a view of the Jewish quarter, Arch-Rabbi Em. Reuben Eliaou Israel, students of the Rabbinical College and pupils of the Jewish Community School for Girls.*

ΧΡΟΝΙΚΑ זכרונות

ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ:

ΚΕΝΤΡΙΚΟ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟ
ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ:

Ο Πρόεδρος του Κ.Ι.Σ. ΜΩΨΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΗΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΓΡΑΦΕΙΩΝ:

Βουλής 36 • 105 57 ΑΘΗΝΑ Τηλ. 210 - 32.44.315-8

E-mail: hhkis@ath.forthnet.gr

Internet site: <http://www.kis.gr>

Κωδικός εντύπου: 3502

Τα ενυπόγραφα άρθρα εκφράζουν
τις απόψεις των συγγραφέων τους.

ΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:

Μιχάλης Κύρκος, Υψηλάντου 25 Αθήνα, τηλ.: 210 - 72 18 421

Διανέμεται Δωρεάν

Spot Placement

Gold Eurobank MasterCard

Μία ανεκτίμητη συλλογή ολοκληρώνεται!

Τρεις κάρτες MasterCard, μία επιλογή: Eurobank

 210-95 55 555

